

Kajetan Dobrosielski

Podstawowe założenia sześćoletniego planu rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu i jego wyniki na terenach województwa warszawskiego (1950-1955)

Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego 4, 136-178

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAJETAN DOBROSIELSKI

V. PODSTAWOWE ZAŁOŻENIA SZEŚCIOLETNIEGO PLANU ROZWOJU GOSPODARCZEGO I BUDOWY PODSTAW SOCJALIZMU I JEGO WYNIKI NA TERENACH WOJEWÓDZTWA WARSZAWSKIEGO (1950—1955)

Sformułowany na Kongresie Zjednoczeniowym w grudniu 1948 roku Sześćioletni Plan Rozwoju Gospodarczego i Budowy Podstaw Socjalizmu, jako główny cel lat 1950—1955, zakładał industrializację kraju, zbudowanie nowoczesnej bazy materialno-technicznej i przemysłowej. Stworzenie tych warunków otwierałoby dla całej gospodarki narodowej możliwości przebudowy i unowocześniania zarówno przemysłu jak i rolnictwa¹. W „Wytycznych” uchwalonych przez Kongres podkreślano, że Polska: „W oparciu o ścisłe stosunki, wzajemną pomoc oraz współpracę z ZSRR i krajami demokracji ludowej, uwzględniając dokonane osiągnięcia i przemiany w gospodarce kraju, może postawić przed sobą nowe i śmiałe zadania i urzeczywistnić przejście od odbudowy do rozbudowy gospodarczej i przebudowy społecznej, do zbudowania podstaw ustroju socjalistycznego”².

W stosunku do roku 1949 w dziedzinie przemysłowej wytyczne zakładały globalny wzrost produkcji przemysłowej o 85 — 95 procent, zaś rolnej o 35 — 45 procent. Szczególnie duży postęp miał nastąpić w energetyce, hutnictwie żelaza i metali nierdzewnych, przemyśle chemicznym, elektrotechnicznym, metalowym i materiałów budowlanych. Na wsi miało objąć elektryfikacją 8 — 10 tys. wsi i dostarczyć chłopom 50—60 tys. traktorów³.

Ambitne założenia Planu Sześćioletniego, który miał zasadniczo przeobrazić Polskę z kraju rolniczo-przemysłowego w przemysłowo-rolniczy, wymagał poważnych zmian oblicza gospodarczego kraju i przemian w strukturze społeczno-zawodowej ludności. Zacołanie ekonomiczne wyniesione z niedalekiej przeszłości oraz trwająca przeszło pięć lat okupacja hitlerowska, pogłębiły problemy związane z całością polskiej gospodarki. Już w okresie międzywojennym, biorąc za podstawę m.in. stan zaawansowania gospodarczego poszczególnych rejonów, dzielono Polskę na „A” i „B”, tj. na tereny słabo i dobrze rozwinięte. Znalazło to swoje pełne odzwierciedlenie i na terenach województwa warszawskiego.

Centralnie położone województwo warszawskie, o obszarze 28 999 km² (tj. 9% obszaru Polski), było drugą co do wielkości, po Poznańskim, jednostką administracyjną w kraju. Swoim zasięgiem obejmowało wówczas 22 powiaty i 4 miasta wydzielone, w tym 6 486 wsi i 46 miast nie-

wydzielonych. W końcu lat czterdziestych miało zdecydowanie rolniczy charakter spełniając, zwłaszcza rejony podwarszawskie, szczególną rolę zaplecza stolicy. Pod względem ekonomicznym należało do obszarów najslabiej rozwiniętych gospodarczo, zaliczanych do Polski „B”. Wyjątek stanowiły powiaty położone w pobliżu Warszawy jako ośrodka oddziaływania gospodarczego i kulturalnego. Ogólne zacofanie wynikało ze specyficznych stosunków społeczno-ekonomicznych okresu zaborów i cech gospodarki kapitalistycznej lat międzywojennych⁴. Był to teren ubogi o słabym przemyśle, rozdrobnionej i ekstensywnej gospodarce rolnej. Z tym wiązało się nierozdzielnie permanentne przeludnienie wsi, bezrobocie, nędza i częsta emigracja zarobkowa. Wynikało to niewątpliwie ze specyficznej dla województwa struktury społecznej i braku możliwości znalezienia jakiegokolwiek zatrudnienia w miejscu zamieszkania, czy też w najbliższej okolicy. Słabo rozwinięty przemysł nie był w stanie wchłonąć znacznej nadwyżki rąk do pracy⁵.

Słabość gospodarki rolnej wiązała się na ogół z mało i średnio urodzajnymi glebami⁶ (zob. tabela 1), rozdrobnieniem gospodarstw oraz niską kulturą nawożenia i uprawy.

Tabela 1

Rodzaje gleb występujących na terenach woj. warszawskiego.

Rodzaje gleb	Powierzchnia (%)
Gleby brunatne	
— wytworzone z glin i ilów oraz piasków naglinowych i naitowych	0,93
— utworzone z utworów pyłowych	0,53
Gleby bielcowe	
— wytworzone z utworów kamienistych, żwirów, piasków luźnych, słabogliniastych i gliniastych	38,29
— wytworzone z glin i ilów oraz piasków naglinowych i naitowych	29,06
— wytworzone z utworów pyłowych różnego pochodzenia	10,20
Czarne ziemie	3,08
Gleby bagienne	12,34
Mady	3,47
Wody	2,10
R a z e m	100,00

Źródło: Rocznik statystyczny 1960, s. 188—189.

Na terenach woj. warszawskiego, które było terenem najbardziej piaszczystym w Polsce, przeważały gleby III i IV klasy bonitacyjnej. Lepsze i żyzniejsze ziemie występowały w powiatach: ciechanowskim, grodzisko-mazowieckim, grójeckim oraz częściowo płockim. W pozostałych zaś dominowały piaski i nieużytki. Dla przemysłu ceramicznego cennymi niewątpliwie były ily rozciągające się na prawym brzegu Wisły od Warki w kierunku Warszawy i dalej przez Błonie i Sochaczew do Gąbina. Na lewym zaś brzegu występowały w pasie południkowym od Bugu do Świdra i Wilgi, w okolicach Wisły, Narwi, Wkry i jej dopływów oraz między Przasnyszem a Pułtuskiem.

Słabość gospodarki rolnej i przemysłowej pogłębiły dodatkowo zniszczenia wojenne⁷. Miało to decydujący wpływ na zwiększające się rezerwy siły roboczej w rolnictwie i brak możliwości ich zatrudnienia w innych gałęziach gospodarki. Na uwagę zasługiwały także poważne zaniedbania w dziedzinie urządzeń komunalnych w mieście (z 50 miast tylko 16 posiadało urządzenia wodno-kanalizacyjne, a 12% placów i ulic miało nawierzchnię ulepszoną) oraz opóźnienia na polu oświaty, kultury i opieki zdrowotnej, zwłaszcza na wsi⁸.

Do terenów najbardziej ubogich i zacofanych należały powiaty północno-wschodnie: makowski, ostrołęcki, przasnyski, pułtuski, sokołowski i węgrowski. Drugą grupę stanowiły rejony słabo rozwinięte ekonomicznie ze znacznym odsetkiem jawnego i ukrytego bezrobocia. Były to powiaty północno-zachodnie oraz działdowski, gostyniński, mińsko-mazowiecki, mławski i ostrowsko-mazowiecki. Trzecią kategorię reprezentowały obszary średnio zagospodarowane o znacznej produkcji rolniczo-hodowlanej i przeciętnym poziomie życia mieszkańców (Grodzisk Mazowiecki, Płońsk, Radzymin, Siedlce, Sochaczew i Sierpc). Do rejonów najbardziej rozwiniętych gospodarczo, stanowiących czwartą grupę, dających największy wkład do rozwoju ekonomicznego całego województwa zaliczano powiaty: Ciechanów, Garwolin, Grójec, Płock i Warszawski⁹.

Poważne różnice w poziomie rozwoju gospodarczego poszczególnych rejonów województwa wynikały nie tylko z warunków naturalnych (głównie z jakości gleb), ale i z nierównomiernego rozmieszczenia przemysłu. Jego lokalizację w przeszłości opierano bowiem o następujące elementy:

1. Najdogodniejsze warunki komunikacyjne, dostępność środków transportu i połączenia komunikacyjne umożliwiające dostawę surowców i wywóz wytworzonych produktów (lokalizacja znakomitej większości zakładów wzdłuż tzw. „Linii Przemysłowej” Skierniewice — Warszawa oraz, z pominięciem węzła kolejowego w stolicy, Sochaczew — Warszawa),

2. Możliwość znalezienia w niedalekiej odległości surowca i rynków zbytu (Warszawa),
3. Łatwość zatrudnienia odpowiednio wysoko kwalifikowanej siły roboczej (Warszawa).

Warunkom tym, jak łatwo zauważyć, odpowiadały w pełni tereny podwarszawskie, gdzie też w zdecydowanej większości zlokalizowano istniejące wówczas zakłady przemysłowe województwa. Na zmianę jego rozmieszczenia nie mógł wpłynąć w większym stopniu Trzyletni Plan Odbudowy Gospodarczej Kraju. Dlatego w roku 1950, w pierwszym roku Planu Sześcioletniego, na ogólną liczbę 63 802 zatrudnionych w przemyśle¹⁰, 57,4 procent przypadało na tereny położone w bliskim sąsiedztwie stolicy, tj. powiaty: pruszkowski, piaseczyński, nowodworski, otwocki, grodzisko-mazowiecki oraz sochaczewski. W pozostałych zaś, pracę w przemyśle znalazło zaledwie 42,6 procent zatrudnionych¹¹. Podobnie sytuacja przedstawiała się w innych gałęziach wytwarzania. Ogólnie w roku 1950 ze źródeł pozarolniczych w województwie warszawskim utrzymywało się około 38 procent ludności¹². Jednocześnie w miastach zamieszkiwało 20,6 procenta (420,3 tys.), a na wsi 79,4 procenta (1 622,1 tys.) ogólnej liczby mieszkańców¹³. Jak wynika z powyższych danych, Warszawskie było terenem o zdecydowanie rolniczym charakterze, jednakże jego udział w ogólnej produkcji rolnej państwa wynosił zaledwie 8 procent,¹⁴ zaś w produkcji przemysłowej 2,2 procenta¹⁵.

Na uwagę zasługuje szczególnie niski udział województwa w produkcji przemysłowej kraju. Na szczególne podkreślenie zasługuje niewątpliwie fakt, że było ono jednym z najbardziej zacofanych w Polsce pod względem ogólnego rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego. Dysproporcje w warunkach życia mieszkańców i ekonomice w granicach województwa były niezmiernie duże. W zależności od rejonu, jak powszechnie obliczano, średni dochód głównego żywiciela rodziny robotniczej i chłopskiej przedstawiał się jak 4 : 1, przy czym średnia zarobków na terenach opóźnionych w rozwoju ekonomiczno-społecznym wahała się w granicach 5 do 6 tys. złotych miesięcznie. Podobnie struktura społeczna i gospodarcza była daleka od jakiegokolwiek równowagi. Wynikało to z ogólnie niskiego stanu zaawansowania ekonomicznego województwa sięgającego zaborów, polityki społeczno-gospodarczej lat międzywojennych oraz czasów wojny i okupacji.

Wprawdzie na terenach Warszawskiego istniało około 2 500 zakładów przemysłowych o różnorodnej wielkości, charakterze i możliwościach produkcyjnych, jednakże całkowite w nich zatrudnienie, zgodnie z danymi władz wojewódzkich, w roku 1949 wynosiło zaledwie około 49 tys. osób. O wielkości tych przedsiębiorstw świadczy fakt, że przeciętnie na każde z nich przypadało nie więcej jak 18 pracowników. Ilość zakładów

w poszczególnych powiatach i wielkość zatrudnienia przedstawia tabela 2. Z powyższego zestawienia wynika, że najwięcej zakładów przemysłowych i zatrudnionych w nich pracowników znajdowało się na terenach powiatów: warszawskiego, następnie błońskiego, płockiego, garwolińskiego oraz mińskiego, najmniej zaś na obszarach makowskiego, ostrołęckiego, przasnyskiego, radzyńskiego, sierpeckiego, sokołowskiego i węgrowskiego. Tam też wielkość zatrudnienia wahała się od 130 (Ostrołęka) do około 500 (Garwolin) osób.

Tabela 2

Ilość zakładów, wielkość zatrudnienia oraz przeciętna liczba pracowników przypadająca na przedsiębiorstwo (dane za 1949 r.)*

Lp.	P o w i a t	Ilość zakładów	Ilość zatrudnionych	Ilość pracowników na 1 zakład
1	Błonie	145	5 000	34
2	Ciechanów	56	3 590	64
3	Działdowo	57	618	11
4	Garwolin	93	580	6
5	Gostynin	61	840	14
6	Maków	15	147	12
7	Mińsk	86	656	6
8	Mława	52	343	7
9	Ostrołęka	17	130	8
10	Płock	122	3 028	25
11	Płońsk	55	382	6
12	Przasnysz	29	279	13
13	Pułtusk	42	562	13
14	Radzymin	38	972	25
15	Sierpc	44	295	7
16	Sochaczew	53	3 390	64
17	Sokołów	48	263	5
18	Warszawski	ok. 250	ok. 10 000	ok. 40
19	Węgrów	65	399	7
20	Ostrów	.	.	14
21	Grójec	.	.	10

*) część danych z 1948 roku.

Źródło: Zestawienie na podstawie materiałów Biura Regionalnego PKPG Województwa Warszawskiego. Część opisowa Planu Sześcioletniego. APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 339.

Pewne wyobrażenie o poziomie przemysłu i jego zdolnościach wytwarzania daje przeciętna zatrudnienia przypadająca na jeden zakład. Największy wskaźnik notowano w powiatach: ciechanowski (64), sochaczewski (64), warszawski (ok. 40), błoński (34), płocki (25), najmniejszy zaś na terenach sokołowskiego (5), płońskiego (6), mińskiego (6) i garwolińskiego (6).

Z materiałów Biura Regionalnego PKPG wynika, że zaledwie 300 różnych przedsiębiorstw zatrudniało powyżej 20 pracowników. Globalnie w nich zatrudnienie wynosiło około 35 tys. osób.

Dla porównania i przedstawienia pełniejszego obrazu stanu przemysłu na terenach Warszawskiego należy wskazać, że takich samych zakładów woj. krakowskie posiadało 573 o łącznym zatrudnieniu 108 932 i przeciętnej 190 pracowników; woj. poznańskie notowało 1 000 zakładów powyżej 20 pracowników o łącznym zatrudnieniu 120 773 (na jeden zakład przypadało tam 124 pracowników); w woj. katowickim takich przedsiębiorstw zarejestrowano 1 487 zatrudniających łącznie 512 750 pracowników (przeciętna zatrudnienia zakładu wynosiła 345 osób). Z przytoczonego porównania wynika, że najgorszą strukturę przemysłu posiadało Warszawskie, znacznie odbiegające m.in. od Poznańskiego, które, wydawałoby się, ma gorszą sytuację (tradycyjnie wybitnie rolniczy charakter), jednakże ilość zakładów zatrudniających powyżej 20 pracowników wskazuje na znacznie lepsze jego uprzemysłowienie. Obraz ten na terenach województwa warszawskiego dopełniała liczba 1 185 drobnych zakładów zatrudniających zaledwie 4 552 osoby, (na jeden zakład przypadały przeciętnie 4 osoby)¹⁶.

Stan przemysłu i przeciętna ilość pracowników zatrudnionych w jednym przedsiębiorstwie dość wyraźnie charakteryzowały sytuację w tej gałęzi gospodarki i jej poważne opóźnienia rozwojowe w stosunku do innych regionów Polski. Występowały również jaskrawe wewnętrzne różnice gospodarcze poszczególnych jego rejonów w stosunku do globalnej wartości produkcji przemysłowej. Dotyczyło to zwłaszcza powiatów: Maków (1% produkcji przemysłowej województwa), Ostrów Mazowiecka (1,3%), Węgrów (1,4%), Płońsk (1,7%) oraz Przasnysz (2%) i Działdowo (2%)¹⁷.

Nierównomierność rozwoju gospodarczego, trudności w znalezieniu na miejscu źródeł utrzymania, niski poziom kultury itp. w decydującej mierze wpłynęły na ogólną liczbę mieszkańców w poszczególnych powiatach oraz gęstość zaludnienia (zob. tabela 3). Z zestawienia zaprezentowanego w powyższej tabeli wynika, że przeciętna gęstość zaludnienia województwa wynosiła 73 osoby na km², ale była mocno zróżnicowana, np. w powiatach: makowskim 43 osoby na km², ostrołęckim 46, przasnyskim 65, natomiast w błońskim 129 a w warszawskim 185. (na ogólną liczbę 2 114 926 mieszkańców, w 50 miastach skupiło się 360 527, tj. 17% osób,

Tabela 3

Powierzchnia i ludność woj. warszawskiego z podziałem na mieszkańców miast i wsi wg powiatów (dane z 31 XII 1947 r.)

Lp.	Powiat	Powierzchnia (km ²)	L u d n o ś ć			
			Ogółem	W miastach	Na wsi	Na km ²
1	Błonie	1 074	138 994	44 282	94 712	129
2	Ciechanów	1 209	75 052	11 831	63 221	62
3	Działdowo	842	40 841	8 859	31 982	49
4	Garwolin	2 044	158 071	9 206	148 865	77
5	Gostynin	1 147	73 285	10 464	62 821	64
6	Grójec	1 699	122 693	18 732	103 961	72
7	Maków	1 136	48 567	4 014	44 553	43
8	Mińsk	1 228	98 353	12 571	85 782	80
9	Mława	1 486	94 393	13 817	80 576	64
10	Ostrołęka	2 281	103 971	9 277	94 694	46
11	Ostrów	1 467	89 051	14 658	74 393	61
12	Płock	1 485	121 637	30 661	90 976	82
13	Płońsk	1 289	79 541	7 866	71 675	62
14	Przasnysz	1 410	63 724	9 186	54 538	45
15	Pułtusk	1 527	93 099	19 959	73 140	61
16	Radzymin	1 076	79 659	12 649	67 010	74
17	Sierpc	1 204	15 211	80 369	65 158	67
18	Sochaczew	1 052	72 444	10 094	62 350	69
19	Sokołów	1 276	75 599	7 515	68 084	59
20	Warszawski	1 766	326 861	84 618	242 243	185
21	Węgrów	1 301	78 822	5 057	73 765	61
R a z e m		28 999	2 115 026	360 527	1 754 499	73
		%	100,0	17,0	83,0	

Zródło: APW, UWW Wydział Ogólny, Inspektorat Statystyczny, t. 625.

pozostałe zaś 1 754 499, tj. 83% na wsi). Przytoczone wielkości charakteryzują niewątpliwą różnorodność struktury gospodarczej, wskazują na przeludnienie wsi i wynikającą stąd znaczną nadwyżkę siły roboczej. Przeludnienie to oceniano na około 250—300 tys. osób, z tego na tereny północno-wschodnie (region ostrołęcki), najsłabiej zagospodarowane, przypadało około 48 procent, południowo-wschodnie (region siedlecki) 31 procent oraz północno-zachodnie (region płocki) około 21 procent ogółu mieszkańców¹⁸.

Zjawisko to szczególnie mocno występowało na terenach powiatów: Przasnysz, Pułtusk, Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Siedlce, Węgrów i Gostynin, natomiast w powiatach podwarszawskich, gdzie duże znaczenie miało ciężenie gospodarcze i kulturalne stolicy, jak Grójec, Błonie (Grodzisk Mazowiecki), Pruszków, Piaseczno i Sochaczew, odczuwano wyraźny brak rąk do pracy, zwłaszcza w rolnictwie¹⁹. Również i w tej dziedzinie, mimo, że był to teren o zdecydowanie rolniczym charakterze,

ze swoją ekstensywną gospodarką i niską kulturą rolną, w porównaniu z terenami zachodniej Polski, przedstawiało obraz poważnego zacofania. Niewątpliwie wpływała na to nie najlepsza jakość gleb, brak mechanizacji i niski stopień nawożenia. Miary dopełniał fakt szczególnie niekorzystnej struktury własności ziemi (zob. tabela 4). Gospodarstwa karłowate (do 2 ha) stanowiły 22% ogólnej ilości gospodarstw, małorolne (3—5 ha) — 36,4%, średniorolne (5 — 10 ha) — 27,7% i powyżej 10 ha zaledwie 13,9%. Największe stosunkowo rozdrobnienie (ilość gospodarstw poniżej 2 ha) notowano w powiatach: sokołowskim (34%), warszawskim (48,4%) i radzywińskim (33,5%), najmniejsze zaś w ciechanowskim (12,1%), działkowskim (11,1%) i płockim (11,1%)²⁰.

Niezmiernie duży odsetek gospodarstw małych (zazwyczaj nie zapewniały one minimum egzystencji ich właścicielom), nie sprzyjał mechanizacji i próbom podnoszenia kultury rolnej, hamował postęp i zmuszał ich właścicieli do szukania dodatkowych źródeł utrzymania najczęściej poza rolnictwem (było to jedną z zasadniczych przyczyn powiększania się warstwy chłopów — robotników).

Ze względu na ogólne trudności w rolnictwie notowano dość niską wydajność z hektara (zob. tabela 5) wynikającą bezpośrednio z poziomu uprawy i nawożenia ziemi.

Uwzględniając szczególne cechy gospodarki rolnej, jakość gleb, specyfikę terenu i rodzaje upraw, na terenach województwa warszawskiego wyodrębniły się dość charakterystyczne rejony:

1. O największym rozwoju gospodarki ogrodniczo-sadowniczej i hodowlanej obejmujący powiaty: Garwolin, Grójec, Grodzisk, Ciechanów, Płock, Sochaczew i Warszawski,
2. O największych arealach uprawy pszenicy, rzepaku i buraków cukrowych na obszarach ciechanowskiego, płockiego, płońskiego, sochaczewskiego, grodziskiego, grójeckiego, garwolińskiego, pułtuskiego i Warszawy Lewobrzeżnej. Na uwagę zasługiwała także dobrze rowniona tam gospodarka rolno-hodowlana,
3. O znacznych obszarach uprawy lnu obejmujących tereny przasnyskiego, makowskiego, sokołowskiego, ostrołęckiego, ostrowskiego, węgrowskiego, częściowo pułtuskiego, radzywińskiego i mińskiego. Na szczególne podkreślenie w tym rejonie zasługiwała ekstensywna gospodarka zbożowa i wybitnie niska kultura gruntów uprawnych²¹.

Uwzględniając istotne warunki i możliwości poszczególnych rejonów, planowa rozbudowa przemysłu w planie sześcioletnim miała na celu, chociaż częściowo, rozwiązać najbardziej trudne problemy gospodarcze i społeczne województwa. Pozwalała zarazem skoordynować działania zmierzające do podniesienia ogólnego poziomu zagospodarowania i wzrostu kultury rolnej, częściowego wyrównania dysproporcji ekonomicznych

Struktura prywatnej własności ziemi w woj. warszawskim
(stan na dzień 31 XII 1948 r.)

Tabela 4

Lp.	Powiat	Ogólna ilość gosp. wiejskich	W tym gospodarstwa (ha)								
			do 1	do 2	do 3	3-5	5-10	11-15	16-20	21-30	ponad 30
1	Ciechanów	11 255	536	825	754	2 956	3 111	1 366	927	557	223
2	Działdowo	4 150	309	285	201	594	1 308	641	392	262	158
3	Garwolin	28 130	1 219	3 751	5 635	10 553	5 786	959	155	49	23
4	Gostynin	11 530	826	1 364	1 317	2 875	3 821	1 027	237	39	24
5	Grodzisk	15 204	1 871	2 177	2 308	4 228	3 774	624	119	62	41
6	Grójec	22 465	2 069	2 529	2 432	6 282	7 045	1 492	388	162	86
7	Maków	10 310	758	1 102	1 372	1 498	2 771	1 581	770	354	104
8	Mińsk	21 477	2 592	3 349	3 029	5 485	5 903	868	155	73	23
9	Mława	16 128	1 166	1 706	1 640	3 302	4 880	1 885	897	447	205
10	Ostrołęka	18 512	1 205	1 448	2 086	4 304	6 555	2 114	541	226	33
11	Ostrów	16 190	1 185	2 330	2 172	4 435	5 295	629	103	26	15
12	Płock	15 864	814	940	875	3 237	6 282	2 159	1 002	408	147
13	Płońsk	13 592	329	1 011	993	3 229	5 052	1 487	863	375	253
14	Przasnysz	10 222	712	822	848	1 937	3 132	1 257	849	494	171
15	Pułtusk	15 041	788	1 501	1 700	2 929	5 453	1 738	492	238	202
16	Radzymin	15 073	1 542	3 531	2 486	3 482	2 818	899	220	75	20
17	Sierpc	11 096	407	984	609	2 005	4 165	1 700	706	368	152
18	Sochaczew	12 743	146	2 492	1 760	3 107	3 933	1 060	159	57	29
19	Sokołów	20 800	1 760	5 342	2 956	4 939	3 639	1 261	850	195	56
20	Warszawski	20 998	6 167	4 437	2 672	4 643	2 712	854	272	80	83
21	Węgrów	15 482	1 088	2 628	1 818	3 884	4 325	1 102	486	65	86
	Razem	327 382	27 499	44 554	39 663	79 884	91 760	26 703	10 583	4 612	2 134

Zródło: APW, UWW Wydział Ogólny, Inspektorat Statystyczny, t. 625.

Tabela 5

Przeciętna wysokość plonów niektórych plodów rolnych (dane za 1949 rok)

Wyszczególnienie	Wysokość plonów z ha (w q)
Pszonica	12,3
Zyto	13,2
Jęczmień	11,8
Ziemniaki	138,0
Buraki cukrowe	194,0

Źródło: J. Jakubczak, *Województwo Warszawskie w Planie 6-letnim*, «Gospodarka Planowa» 1951, nr 10, s. 38.

między poszczególnymi regionami oraz właściwie ukierunkować przedsięwzięcie, uwzględniając równocześnie specyficzne możliwości terenowe, a także ciężenia gospodarcze i kulturalne. Były to zamierzenia niezmiernie trudne, nie zawsze uwzględniające realne możliwości kraju i województwa. Poważną przeszkodę stanowiła niewątpliwie słabo rozwinięta sieć linii kolejowych i dróg kołowych. Na 100 km² woj. warszawskie posiadało 5,3 km linii kolejowych (Polska 6,9 km), co na 10 tys. mieszkańców wynosiło około 4 km (Polska 8,9 km). Duże znaczenie miały także znaczne odległości wielu rejonów od szlaków kolejowych (zob tabela 6).

Tabela 6

Orientacyjne odległości poszczególnych regionów województwa warszawskiego od szlaków kolejowych (w % powierzchni).

Wyszczególnienie	Odległość od linii kolejowej (km)			
	0—10	11—20	21—30	31—40
Warszawskie (ogółem)	56	32	11	1
Region:				
siedlecki	58	33	9	—
płocki	57	32	11	—
ostrołęcki	54	32	13	1

Źródło: J. Jakubczak, *Województwo [...] wyd. cyt.*, s. 34. (praktycznie odległość do 10 km stwarza dogodny warunki transportowe).

Nie lepiej sytuacja przedstawiała się w stanie dróg kołowych (zob. tabela 7).

Z uwagi na poważne zacofanie w dziedzinie komunikacji, istotnym zadaniem władz administracyjnych i politycznych było zaktywizowanie gospodarze miast i miasteczek pozbawionych przemysłu i nie posiadających dogodnych warunków transportowych, przez wykorzystanie możliwości rozwoju drobnej wytwórczości opartej o miejscowe zasoby surowcowe (chodziło tutaj głównie o surowce ilaste, piaski, żwiry, gliny, torf i kredę)²², zwłaszcza przemysłu materiałów budowlanych oraz rolno-spożywczego opartego o produkcję mleka, mięsa, jaj, warzyw, owoców i buraka cukrowego²³ Stwarzało to realne szanse, przy niewielkich nakładach finansowych, zatrudnienia znacznych nadwyżek siły roboczej i jej racjonalne wykorzystanie.

Tabela 7

Stan dróg kołowych (twardych i gruntowych) na terenach woj. warszawskiego.
Dane za 1949 rok.

Wyszczególnienie	Drogi twarde			Drogi gruntowe	
	na 100 km ²	na 1 000 mieszk.	% całości	na 100 km ²	na 1 000 mieszk.
Polska	32,2	3,6	—	—	—
Woj. warszawskie ogółem	22,1	2,8	74,6	65	10,5
Region:					
siedlecki	21,6	2,9	69,9	72,3	10,7
płocki	24,9	3,2	68,0	75,6	12,2
ostrołęcki	15,5	2,7	76,6	60,8	10,1

Źródło: J. Jakubczak, *Województwo [...] wyd. cyt., s. 36.*

Ustawa o planie sześcioletnim w rozdziale dotyczącym rozwoju gospodarczego województw, stwarzając wielkie szanse wszechstronnego zaktywizowania wszystkich ziem polskich, postanawiała, że: „w okresie planu zostanie zapoczątkowany długotrwały proces zmierzający do bardziej równomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych oraz urządzeń socjalnych i kulturalnych. Na przestrzeni całego kraju zostaną zmniejszone nierówności w rozwoju życia gospodarczego i kulturalnego, będące rezultatem warunków rozwoju Polski w okresie kapitalizmu”²⁴. Dla województwa stwarzało to poważną szansę na zmniejszenie, przynajmniej w części,

różnicy dzielącej je od terenów bardziej rozwiniętych gospodarczo. Problem ten znalazł m.in. pełne odzwierciedlenie w obradach I Konferencji Wojewódzkiej PZPR w lipcu 1949 roku. Przedstawione wówczas założenia były przedmiotem późniejszych, trwających ponad osiem miesięcy, wielu narad i dyskusji. Przeprowadzono szereg badań terenowych i ankiet będących przedmiotem bezpośrednich zainteresowań wielu instytucji i organizacji, m.in. Komitetu Wojewódzkiego PZPR, Urzędu Wojewódzkiego, Komisji Planowania Wojewódzkiej Rady Narodowej i wszystkich powiatowych rad narodowych. W wyniku dokładnej analizy i oceny aktualnych możliwości, sprecyzowano podstawowe założenia planu sześcioletniego dla województwa warszawskiego²⁵.

Zasadnicze problemy województwa, uwzględnione w planie, wynikały głównie z poważnych nadwyżek ludnościowych zarówno w mieście jak i na wsi. Niewątpliwą przyczyną istnienia poważnych rezerw siły roboczej (ogólnie w województwie wynosiła ona ponad 300 tys. ludzi) były zaniedbana inwestycyjne uniemożliwiająca stworzenie właściwej struktury społeczno-gospodarczej oraz niedostateczny rozwój komunikacji, przemysłu i usług.

Brak podstawowych surowców mineralnych dla przemysłu kluczowego, przy słabej sieci komunikacyjnej i znacznym przeludnieniu, był w przeszłości zasadniczą przyczyną poważnego zacofania gospodarczego, szczególnie powiatów północno-wschodnich, wyraźnie różniących się od innych terenów województwa. Ze względu na te dysproporcje, rozwój zakładów przemysłu miejscowego w rejonach zaniedbanych i zniszczonych wojną (zwłaszcza powiaty: makowski, przasnyski, pułtuski i węgrowski) oraz tam, gdzie rozwiązanie podstawowych problemów nie mogło nastąpić drogą budowy przemysłu kluczowego, miał podstawowe znaczenie.

Podobnie rolnictwo znajdowało się na bardzo niskim poziomie ze względu na brak przemysłu miejscowego, który byłby zdolny do dostarczenia odpowiednich środków do wzrostu produkcji rolnej i wydajności gleby oraz właściwego zużytkowania wytworzonych przez nie surowców roślinnych i hodowlanych. Z uwagi na te przesłanki, jednym z podstawowych problemów zaakcentowanych w planie było podniesienie stopy życiowej ludności wiejskiej oraz wykorzystanie potencjału tkwiącego w terenie rolniczo-hodowlanym. Zadanie to miała spełniać lokalizacja zakładów przemysłu miejscowego, który równocześnie winien przyczynić się do intensyfikacji rolnictwa i hodowli. Istniejąca, wprawdzie niezbyt zasobna baza surowcowa, mogła być zapleczem dla tegoż przemysłu, umożliwiając zarazem wzrost wielkości zatrudnienia w tej gałęzi gospodarki. Jednocześnie prowadziłyby to do wchłonięcia znacznych nadwyżek ludności, zwłaszcza wiejskiej i podniesienia jej dobrobytu, odbudowy

zniszczeń oraz wykorzystania nieużytkowanych dotychczas bogactw mineralnych.

Według ocen ogólnych, odpowiednio rozbudowany przemysł miejscowy mógł dać zatrudnienie dla około 10 tys. niewykorzystanych rezerw ludzkich. Rozwiązywanie problemu wolnych rąk do pracy miały także ułatwić inwestycje w przemyśle kluczowym (zob. tabela 8), który łącznie z projektowanym przemysłem miejscowym zapewniał zatrudnienie dla około 40 tys. pracowników. Lokalizację poszczególnych zakładów wiązano dość mocno z istniejącymi tradycjami produkcyjnymi, niezatrudnionymi dotychczas rezerwami sił fachowych, budynków, możliwościami i potrzebami surowcowymi oraz przesłankami gospodarczymi i technicznymi terenu. Uwzględniono jednocześnie braki asortymentowe towarów na rynku miejscowym oraz wielkość jego zapotrzebowania.

Zagadnienie wolnych rąk do pracy i niekorzystna struktura społeczna, niezależnie od aktywizacji terenów zaniedbanych, dla województwa warszawskiego były podstawowymi problemami stymulującymi wszelkie poczynania gospodarcze. Dotyczyło to w znacznej mierze rejonów szczególnego napięcia, występującego w różnej formie, bezrobocia (typowego dla powiatów: Działdowo, Gostynin, Ostrów Mazowiecka, Mińsk Mazowiecki, Mława i częściowo Pułtusk). Natomiast tereny średnio zagospodarowane (powiaty: Błonie, Płońsk, Radzymin, Sierpc, Siedlce i Sochaczew) o znacznej przewadze gospodarki rolniczo-hodowlanej, wymagały w zasadzie przebudowy struktury społecznej i ożywienia gospodarczego. Mogło to być realizowane zwykłymi środkami polityki ekonomicznej bez konieczności stosowania wielkich nakładów finansowych. Tereny te, drogą umiejętnego wprowadzenia bieżących inwestycji, a więc niewielkich środków, zdolne były do dokonania korzystnych zmian w strukturze społeczno-gospodarczej.

Zarówno na terenach słabo jak i średnio rozwiniętych ekonomicznie, rozbudowa przemysłu kluczowego tylko w niewielkim stopniu mogła przyczynić się do rozwiązania podstawowych problemów tych rejonów. Ponadto przemysł kluczowy, przemysł wielki, wymagał określonego zaplecza surowcowego, który na tych terenach nie występował. Dodatkowo wiązało się to z koniecznością rozbudowy infrastruktury, której brak poważnie zmniejszał szanse aktywizacji. W tych warunkach, co wielokrotnie podkreślano, podstawowe zadania do spełnienia przypadały przemysłowi miejscowemu, a więc drobnemu, który w nieznacznym stopniu uzależniony był od szlaków komunikacyjnych i opierał się o miejscowe zasoby surowcowe.

Z uwagi na brak wartościowych surowców mineralnych, władze wojewódzkie zwróciły szczególną uwagę na budowę i rozbudowę przedsiębiorstw, które mogły rozwijać produkcję w oparciu o ogólnie dostępne

Tabela 8

Planowane nowe zakłady przemysłu kluczowego i przewidywane w nich zatrudnienie na terenach województwa warszawskiego w latach 1950—1955.

Lp.	Powiat	Miejscowość	Rodzaj zakładu	Rok uruchomienia	Ilość zatrudnionych
1	Płock	Płock	Fabryka opon	1954	1 500
2	Warszawski	Jabłonna	Huta szkła technicznego	1950-1951	600
3	Przasnysz	Przasnysz	Rosznarnia	1952	200
4	Ostrołęka	Ostrołęka	Papiernia	1955	350
5	Ostrów	Ostrów	Przędzalnia	1953	1 200
6	Garwolin	Garwolin	Zakład rękawicznico-białoskórniczy	1951	920
7	Warszawski	Pruszków	Fabryka frezarek	1951	2 300
8	Warszawski	Piaseczno	Odlewnia met. kolorowych i żeliwa	1952	2 600
9	Mińsk	Mińsk	Fabryka maszyn	1955	500
10	Płońsk	Płońsk	Montowanie rowerów	1951	100
11	Sochaczew	Sochaczew	Cukrownia	1955	500
12	Grójec	Grójec	Fabryka witamin	1954	40
13	Warszawski	Henryków	Drożdźownia	1954	135
14	Mława	Mława	Chłodnia	1954	50
15	Ciechanów	Ciechanów	Słodownia	1953	150
16	Sierpc	Sierpc	Zakłady win i owoców	1952	180
17	Warszawski	Zegrze	Zakłady kleju kostnego	1953	500
R a z e m					11 825

Źródło: Wykaz planowanych inwestycji i zatrudnienia w przemyśle kluczowym na terenach województwa warszawskiego w Planie 6-letnim. APW, UWW, t. 81.

na danym terenie surowce, a więc przemysł rolno-spożywczy (zakłady owocowo-warzywne, chłodnie, słodownie itp.), wyrób artystycznych wyrobów z wikliny, galanterii, białoskórnictwa, torfu (ściółki), guzików, ceramiki itp. przeznaczonych w znacznej mierze na eksport (te dziedziny wytwarzania, często funkcjonujące w formie chałupniczej, nie wymagały większych nakładów inwestycyjnych, mimo to zapewniły dość duże efekty tak w dziedzinie gospodarczej jak i społecznej). Przemysł terenowy miał nie tylko wyrównać i rekompensować braki prze-

mysłu kluczowego, ale również wytwarzać występujące braki towarowe w kraju celem uzupełnienia niedoborów na rynku.

Zgodnie z założeniami, przemysł drobny powiązany ze znaczną rozbudową przemysłu kluczowego, miał przyczynić się do wzrostu bogactwa i rozwoju gospodarczego województwa. Uwzględniając te przesłanki w przemianach ekonomiczno-społecznych, w opracowanym przez Wojewódzką Komisję Planowania Gospodarczego projekcie rozwoju zarysował się wyraźnie podział projektowanych gałęzi wytwarzania na dwie kategorie:

1. Przemysł, którego produkcja wynikała przede wszystkim z możliwości terenowych pod względem surowcowym i rezerw sił kwalifikowanych. Jego wytwórczość w pierwszej kolejności miała zaspokoić najistotniejsze potrzeby rolnictwa i usługowo-przemysłowe miejscowej ludności oraz gospodarki.
2. Produkcja, której wachlarz wyrobów miał wypełnić braki towarowe na rynku, zapobiegać zahamowaniu produkcji związanej, podnieść jakość i ilość wytwarzanych asortymentów i uniezależnić się od importu. Wprawdzie lokalizacja tych zakładów była w znacznej mierze utrudniona, często ze względu na rodzaj produkcji, jednakże umiejscowienie ich z różnych przesłanek było możliwe również i na terenach opóźnionych w rozwoju gospodarczym²⁶.

Zakładano, że przemysł kluczowy rozbudowywany na tych terenach, m.in. budowa w Ostrówku fabryki maszyn oraz roszarni lnu w Przasnyszu, przyczyni się do stworzenia możliwości zatrudnienia ponad 4 tys. pracowników, wpłynie też korzystnie na wzrost aktywności gospodarczej i kulturalnej terenów ekonomicznie słabo rozwiniętych. Podobnie cegielnie w przemyśle kluczowym miały zatrudnić około tysiąca osób. Planowany przemysł drobny i cegielnie w powiecie przasnyskim (424 zatrudnionych), makowskim (369), ostrołęckim (219), sokołowskim (259), węgrowskim (474) i pułtuskim (436) miały dodatkowo stworzyć nowe stanowiska pracy na tych terenach dla około 3 tys. ludzi. Łącznie więc na tym obszarze, jak zakładano, winno znaleźć zajęcie prawie 8 tys. pracowników (w 1949 roku zamykało się to liczbą 1 500), podnosząc wskaźnik zatrudnienia w stosunku do końca Planu Trzyletniego prawie pięciokrotnie²⁷.

Ogółem na terenach województwa warszawskiego w 26 branżach, podzielonych na sześć zasadniczych grup, projektowano zbudowanie 158 nowych zakładów produkcyjnych (łącznie z cegielniami gospodarskimi) i 137 punktów usługowo-przemysłowych na łączną sumę ponad 4 miliardy złotych (zob. tabela 9). Z ogólnej liczby 295 zakładów pracy, w la-

tach planu sześcioletniego miało powstać 47 przedsiębiorstw przemysłu kluczowego (głównie w rejonie Warszawy lub w większych ośrodkach miejskich, co ściśle wiązało się z rozwiniętą siecią linii komunikacyjnych i możliwościami dojazdu do pracy) o łącznym zatrudnieniu 20 861 osób

Tabela 9

Zestawienie kosztów inwestycyjnych, wartości produkcji i ilości zatrudnionych w zakładach przemysłu miejscowego, drobnego oraz usługowego projektowanych w planie 6-letnim w woj. warszawskim

Powiat	Ilość zakładów	Koszt inwestycji w mln złotych		Zatrudnienie	Produkcja roczna w mln zł
		Urządzenia	Budynki		
Ciechanów	12	147,7	117,3	374	1 498
Działdowo	9	122,7	61,3	129	348
Garwolin	13	163,0	136,0	279	1 454
Gostynin	12	66,0	43,2	219	203
Grójec	15	198,5	101,0	304	871
Grodzisk	11	171,0	123,0	239	1 076
Maków	11	151,0	100,3	229	705
Mińsk	12	155,2	98,3	224	749
Płock	10	98,0	86,0	159	576
Płońsk	8	86,0	46,0	234	180
Przasnysz	11	134,0	106,0	284	987
Pułtusk	19	232,7	161,3	489	1 587
Mława	12	123,0	104,0	199	839
Ostrołęka	15	152,6	103,5	234	886
Ostrów	8	137,0	91,0	219	619
Radzymin	9	88,7	70,3	169	581
Sierpc	7	43,7	33,3	74	168
Sochaczew	7	84,0	47,0	89	145
Siedlce	8	147,0	94,0	155	646
Sokołów	14	188,0	120,0	209	908
Węgrów	14	183,7	133,3	389	1 105
Warszawski	3	23,0	20,0	220	118
Razem	240	2 896,5	1 996,1	5 120	16 249

Uwaga: projekt lokalizacji nowych zakładów przemysłu miejscowego w woj. warszawskim w latach 1950—1955 podany w piśmie Biura Regionalnego PKPG (APW, UWW, t. 340) określał liczbę zakładów na 275. Różnica wynosiła więc 35 zakładów.

Zródło: APW, UWW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 339.

oraz 240 zakładów przemysłu terenowego (głównie przemysł drobny i usługi) opartego o miejscowe zasoby surowcowe i rezerwy siły roboczej, stwarzającego możliwości utworzenia nowych miejsc pracy dla 5 120 ludzi.

Planowane inwestycje, budowa nowych zakładów i rozbudowa dotychczas istniejących to przedsięwzięcia, które niewątpliwie mogły wpłynąć na rozwiązanie problemu bezrobocia i stworzyć właściwą strukturę społeczną. Istniejąca baza surowcowa, chociaż bardzo ograniczona, pozwalała jednak na zaplanowanie zakładów, których produkcja bezpośrednio mogła przyczynić się do zmniejszenia nadwyżek ludnościowych, odbudowy zniszczeń, podniesienia dobrobytu społeczeństwa oraz wzrostu wydajności rolnictwa.

Drugim, obok przemysłu, podstawowym działem gospodarki mającym na terenach Warszawskiego zasadnicze znaczenie, było rolnictwo. Sama liczba zatrudnionych w tym dziale przekraczająca 80 procent ogółu ludności świadczyła o jego typowo rolniczym charakterze. Z ogólnej powierzchni około 2 984 tys. ha użytki rolne stanowiły w 1949 roku prawie 74 procent obszaru województwa (tj. 2 204,2 tys. ha; w tym grunty orne 1 747 tys. ha, sady 23 tys. ha, łąki 422 tys. ha i stawy 12,2 tys. ha), nieużytki 11 procent (315 tys. ha), zaś lasy państwowe i prywatne zaledwie 15 procent (465 tys. ha)²⁸

Niekorzystna struktura własności ziemi, znaczna ilość gospodarstw małych nie zapewniających minimalnych warunków egzystencji ich właścicielom (zob. tabela 4), ponadto ekstensywna gospodarka rolna związana z niskim poziomem nawożenia i mechanizacji, stanowiły poważny problem dla administracyjnych i politycznych władz wojewódzkich. Intensyfikacja produkcji rolnej i przebudowa struktury ekonomiczno-społecznej wsi, zwłaszcza, jak powszechnie zakładano, rozwój spółdzielczości produkcyjnej²⁹ stanowiły warunki dla wykonania ambitnych zamierzeń planu sześcioletniego. Opracowane założenia na najbliższe lata były w tych warunkach zbieżne z wytycznymi Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych w stosunku do produkcji rolnej dla całego kraju.

Podstawowym zadaniem do zrealizowania w tej dziedzinie było znaczne zwiększenie produkcji rolnej i hodowlanej, mechanizacji,³⁰ zaopatrzenia rolnictwa w nawozy sztuczne³¹ oraz rozpowszechnienie nowoczesnych metod uprawy ziemi, co w konsekwencji miało przyczynić się do podniesienia wydajności z hektara. Mechanizacja zaś winna wpłynąć na zmianę struktury gospodarstw rolnych i — jak zakładano — być czynnikiem przyspieszającym proces uspołdzielczenia wsi. Według projektu Działu Rolnictwa i Reform Rolnych UWW, wskaźnik wzrostu produkcji rolnej dla województwa warszawskiego przedstawiał się jak w tabeli 10.

Jednym z najważniejszych zadań będących w centrum uwagi przy opracowywaniu założeń na lata 1950—1955, była racjonalna gospodarka płodami rolnymi. Chodziło o zwiększenie areału upraw roślin przemysłowych, zwłaszcza włóknistych (o ponad 300%). Zakładano także poważny wzrost pogłowia bydła (37%), trzody chlewnej (72%) i owiec (135%)³².

Tabela 10

**Planowany wskaźnik wzrostu produkcji rolnej w woj. warszawskim
w planie sześciolletnim (1949 rok — 100)**

W y s z c z e g ó l n i e n i e	%
Dla: czterech podstawowych zbóż *) (pszenica, żyto, jęczmień i owies)	150
ziemniaków i buraków cukrowych	120
strączkowych jadalnych i mieszanek	214
oleistych, włókna przemysłowego	258
siana łąkowego	66
trwałych pastwisk zmeliorowanych i niezmeliorowanych oraz poplonów	34
szkółkarstwa, drzew owocowych, warzyw gruntowych i ogrodowych	144
inspektów i szklarni	125
żywca wołowego, cielęcego, wieprzowego i baraniego	177
ryb słodkowodnych	191
mleka, jaj i wełny	164

*) pszenicy o 46%, jęczmienia o 73% i owsa o 40%.

Źródło: Załącznik nr 3 do protokołu IX posiedzenia WWRN z dnia 23 IX 1949 roku. APW, WWRN 1944—1950, t. 7;
Tamże, UWW Biuro Regionalne PKPG, t. 101.

Na 100 ha użytków rolnych, zarówno w gospodarstwach indywidualnych jak i społeczniowych, wzrost pogłowia inwentarza żywego planowano według tabeli 11.

Znaczne zwiększenie pogłowia bydła stwarzało problem zapewnienia odpowiedniej bazy paszowej, zwłaszcza w górnym dorzeczu Narwi, lepszego wykorzystania ziemi oraz właściwego zagospodarowania około 150 tys. ha podmokłych łąk i pastwisk wymagających prac melioracyjnych (największe obszary ich występowania to powiaty: Gostynin, Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Garwolin, Pułtusk, Sierpc i Węgrów)³³.

Przewidywano także, dzięki uzyskaniu wysokowartościowych pasz, zwiększenie mleczności krów z 1 300 litrów w 1949 roku do 1 800 litrów mleka rocznie w końcu sześciolatki. Mając na względzie szybkie tempo wzrostu pogłowia bydła, wskazywano na konieczność ograniczenia uboju, którego wielkość w ramach planu nie powinna przekraczać 15 procent ogólnego stanu pogłowia rogacizny.

Tabela 11

**Planowany wzrost pogłowia bydła, koni i trzody chlewnej
na 100 ha użytków rolnych (w sztukach)**

Wyszczególnienie	R o k	
	1949	1955
Konie	14,4	15,8
Bydło	29,6	41,6
Trzoda chlewna	31,8	36,8

Zródło: APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.

Na pełną realizację założeń planu sześcioletniego w rolnictwie, zgodnie z limitami Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, na terenach Warszawskiego przewidywano wydatkowanie około 31 miliardów złotych (zob. tabela 12).

Dokonany wstępny podział przewidywanych środków wskazywał, że w latach 1950—1955 szczególnie wiele uwagi poświęci się melioracjom, budownictwu wiejskiemu oraz mechanizacji i motoryzacji.

Dynamiczny wzrost produkcji roślinnej i hodowlanej wymagał pewnych zmian dotychczasowych form gospodarowania. Uwzględniając możliwości intensyfikacji poszczególnych działów rolnictwa zakładano, że warunkiem pomyślnej realizacji zadań w tej dziedzinie gospodarki jest specjalizacja poszczególnych regionów w zależności od ich możliwości ekonomicznych. Region płocki, z przewagą gleb pszenno-buraczanych, pozwalał na rozwój produkcji roślinnej stając się równocześnie bazą dla przetwórstwa rolnego; region siedlecki z glebami żytnio-ziemniaczanymi oraz tradycjami w hodowli trzody chlewnej i owiec miał spełniać rolę ośrodka hodowlano-zbożowego; region ostrołęcki, gdzie występowały poważne ilości łąk i pastwisk ciągnących się w widłach Bugu i Narwi, stwarzające odpowiednie zaplecze dla chowu bydła i owiec, miał stać się obszarem hodowlanym³⁴. Jednakże tereny te wymagały znacznych nakładów inwestycyjnych na melioracje (grunty podmokłe i bagniste), co niewątpliwie stwarzało duże obciążenie dla województwa i w rzeczywistości nie mogło być w pełni zrealizowane.

W projekcie planu sześcioletniego wiele miejsca poświęcono zagadnieniom właściwej gospodarki leśnej. Zakładano z jednej strony powiększyć obszar użytków leśnych, poważnie zniszczonych podczas wojny, z drugiej zaś zapewnić gospodarce przy odbudowie i budowie znacznej ilości drewna.

Tabela 12

**Planowane nakłady inwestycyjne w rolnictwie
w latach 1950—1955**

Wyszczególnienie	Wysokość nakładów (w mln zł)
Produkcja roślinna	400
Produkcja hodowlana	2 000
Melioracje	5 000
Elektryfikacja wsi	600
Służba weterynaryjna	1 000
TOR i POM	500
Budownictwo wiejskie	5 000
Mechanizacja i motoryzacja	9 700
Urządzenia socjalne	120
Przemysł ludowy	4
PGR	5 500
Ochrona roślin	64
Szkodnictwo roślinne	1 000
R a z e m	30 888

Źródło: *Projekt planu 6-letniego w rolnictwie*. APW, WWRN 1944—1950, t. 7.

Główny Urząd Planowania Gospodarczego uwzględniając konieczność zrównoważenia bilansu wodnego, stworzenia optymalnych warunków dla szaty roślinnej (elementy ochronne, obronne i zdrowotne), oraz zdolność zaopatrzenia rynku w dostateczną ilość surowca drzewnego, ustalił lesistość terenu na 23,5 procenta ogólnej powierzchni. Tymczasem, według ówczesnych obliczeń, lasy zajmowały zaledwie 15,9% obszaru województwa (465 433 ha). Celem wyrównania strat wojennych i zwiększenia użytków leśnych, w okresie planu sześcioletniego Ministerstwo Leśnictwa przeznaczyło na ten cel wydatkowanie 1 512 7 ml złotych z czego na lasy państwowe (305 477 ha) 1 242,3 mln złotych i na lasy niepaństwowe (samorządowe i prywatne o ogólnej powierzchni 159 956 ha) 270,4 mln złotych. Nakłady te miały pozwolić na zalesienie w lasach państwowych 51 150 ha, w niepaństwowych zaś 15 936 ha (ogółem w lasach państwowych i niepaństwowych 67 086 ha)³⁵.

Uwzględniając wytyczne planowanej lesistości na 23,5% ogólnej powierzchni województwa, należałoby zalesić około 230 tys. ha. Wykorzystane fundusze umożliwiły w latach 1950—1955 uzupełnienie znisz-

czonego drzewostanu oraz zagospodarowanie zaledwie 18 procent tej powierzchni; w sumie lesistość wzrosłaby do 17,5 procenta (tj. o 1,6%)³⁶.

Podobnie w zakresie gospodarki komunalnej i mieszkaniowej sytuacja województwa była dość trudna. Na ogólną liczbę 50 miast, zaledwie 16 posiadało sieć wodno-kanalizacyjną, przy czym 9 większych o liczbie 10—20 tys. mieszkańców urządzeń tych nie posiadało. Ponadto na łączną długość 1 067 km ulic o nawierzchni nie ulepszonej, przypadało 127 km (tj. 12%) utwardzonych oraz 95 km (18%) sieci wodociągowej, 65 km (6,5%) sieci kanalizacyjnej. Interesującym jest również fakt, że z około 450 tys. mieszkańców miast, z domowych urządzeń wodociągowych korzystało zaledwie 76 357 osób (co 6 mieszkańiec), z kanalizacji zaś 53 572 (co 9 mieszkańiec). Zakłady oczyszczania miasta istniały tylko w 4 większych ośrodkach i dysponowały zaledwie dwoma samochodami oraz taborom konnym liczącym 57 wozów, obsługując około 15 procent łącznej powierzchni ulic i placów.

Poważne zaniedbania i braki wymagały znacznych nakładów finansowych. Zgodnie z ogólnymi założeniami planu, do dyspozycji związków samorządowych województwa przeznaczono 2 334 mln złotych, w tym ze środków Skarbu Państwa 772 mln i z własnych źródeł samorządowych 1 562 mln. Suma ta, według rozdzielnika Ministerstwa Administracji Publicznej, została przeznaczona na rozwój podstawowych kierunków działalności związków samorządowych (zob. tabela 13).

Tabela 13

Rozdzielnik limitów i środków własnych przewidywanych na rozwój gospodarki komunalnej w latach 1950—1955 (w mln złotych)

Wyszczególnienie	L a t a						Razem	% całość
	1950	1951	1952	1953	1954	1955		
Wodociągi i kanalizacja	59	91	163	182	200	205	900	39,0
Komunikacja	—	—	—	—	—	—	—	—
Ulice i mosty	36,5	72	54	54	27,5	6	250	16,0
Zieleńce	27	25	30	30	25	25	162	6,5
Melioracje	—	—	2	6	2	10	20	0,5
Pożarnictwo	92,7	113	123	148	163	183	822,7	32,0
Zakłady oczyszczania miasta	8	9	8,7	9	11,4	13,9	60	2,0
Łaźnie	0	10	12	20	20	19	90	3,0
Hotele	—	—	—	30	—	—	30	1,0
R a z e m	232,2	320	392,7	479	448,9	461,9	2 334,7	100,0

Źródło: Analiza projektu planu 6-letniego Województwa Warszawskiego z zakresu właściwej gospodarki komunalnej I rzutu. APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.

Z ogólnych założeń inwestycyjnych wynika, że około 70 procent nakładów przeznaczono na budowę i rozbudowę sieci wodociągowo-kanalizacyjnej (900 mln złotych) oraz pożarnictwo (826 mln), zaś na pozostałe dziedziny zaledwie 30 procent (612 mln). Podział środków był szczególnie niekorzystny dla powiatowych związków samorządowych i miast niewydzielonych, powiększając ich dystans w stosunku do szybko rozwijających się ośrodków większych i jednocześnie pogłębiając wyraźne między nimi dysproporcje. Decydującą większość środków Skarbu Państwa (772,6 mln złotych) przeznaczono (774,8 mln złotych, tj. ponad 96%) dla Żyrardowa, Pruszkowa, Siedlec, Otwocka, Płocka i Włoch.

W oparciu o nakłady finansowe, w planie sześcioletnim w dziedzinie kanalizacji i wodociągów, przewidywano:

1. Budowę dwóch nowych zakładów wodociągowych (Pruszków i Włochy),
2. Rozbudowę trzech zakładów wodociągowych (Otwock, Płock i Żyrardów),
3. Budowę nowej sieci wodociągowej o długości 23,5 km,
4. Budowę sieci kanalizacyjnej o długości 14,5 km,
5. Budowę kolektora w Siedlcach,
6. Budowę przyłączy i podłączy 748 nieruchomości do sieci wodno-kanalizacyjnej.

Projektowano także budowę 22,2 km nowych ulic o nawierzchni utwardzonej, 27,5 km² powierzchni ulic i placów, 172 km chodników oraz 7 km mostów i wiaduktów. Jednocześnie, w trosce o wygląd miast i warunki życia ich mieszkańców, planowano zwiększenie powierzchni zieleni o 405 ha, odwodnienie w ośrodkach szczególnie zawilgoconych (Grodzisk, Włochy) terenu o obszarze 53,5 ha, ponadto uregulowanie 3 km rzek niespławnych, zbudowanie nowych strażnic, 318 zbiorników wody oraz wyposażenie w potrzebny sprzęt strażacki wszystkich miast i gmin, objęcie działaniem zakładów oczyszczania dalszych pięciu miast i wyposażenie tych przedsiębiorstw w odpowiednią ilość taboru samochodowego.

Zaprojektowano rozbudowę i budowę nowych kąpielisk (Mińsk, Pułtusk, Węgrów i Wołomin) oraz budowę dwóch nowych hoteli (Garwolin i Ostrołęka) kosztem 30 mln złotych.

W wyniku pomyślnie zrealizowanych inwestycji w latach 1950—1955, nastąpiłoby — jak zakładano — wzrost zatrudnienia w gospodarce komunalnej w stosunku do końca 1949 roku o 230 procent³⁷.

Lokalizacja budownictwa mieszkaniowego, zgodnie z projektem, miała być ściśle powiązana z rozmieszczeniem sił wytwórczych. Z tego względu

zasadnicza jego koncentracja dotyczyła ośrodków o największym skupieniu produkcji przemysłowej, m. in. Płock, Ostrołęka, Siedlce i Żyrardów³⁸. Decydującą rolę w budownictwie mieszkaniowym miał spełniać sektor gospodarki uspołecznionej (brak większego zainteresowania prywatnym budownictwem mieszkaniowym) jak państwo, samorząd i spółdzielczość. W założeniach dość mocno postulowano systematyczną odbudowę i konserwację izb oraz restytucję budynków mieszkalnych zajętych czasowo przez urzędy. Zwrócono także uwagę na systematyczną budowę nowych i odbudowę mieszkań pracowniczych przy coraz szerszym upowszechnianiu spółdzielczej formy budownictwa.

Ogólne nakłady na budownictwo mieszkaniowe w planie sześcioletnim, w których partycypować miały państwo, samorząd, spółdzielczość oraz Zarząd Osiedli Robotniczych (w ramach budownictwa robotniczego osiedlowego i rozproszonego) wynosiły 36,5 miliarda złotych, z tego na wznoszenie nowych osiedli przeznaczono 30,5 mld, zaś na konieczne remonty około 6 mld.

Podstawę finansową projektu planu samorządowego budownictwa mieszkaniowego stanowił, ustalony zarządzeniem Ministerstwa Administracji Publicznej z dnia 21 czerwca 1949 roku, rozdzielnik środków własnych w ogólnej wysokości 700 mln złotych. Podział ten, z uwzględnieniem poszczególnych lat przedstawia tabela 14. W połączeniu ze środkami przewidzianymi na budownictwo specjalne oraz pozaplanowe, ilość funduszy oraz izb była znacznie większa (zob. tabela 15).

Z zestawienia kwot przeznaczonych na budownictwo mieszkaniowe w latach 1950—1955 na sumę około 760 mln złotych wynika, że w tej dziedzinie sektor prywatny miał decydujące znaczenie. Jego udział wynosił prawie 85 procent łącznej wartości budowy i rozbudowy (zob. tabela 16).

Licząc przeciętny koszt budowy jednej izby mieszkalnej na 610 tys. złotych oraz remontu kapitalnego 300 tys. złotych (średnio), nakłady miały dać wzrost ilości mieszkań o około 17 tys. Jednakże wielkość ta nie mogła zaspokoić głodu mieszkaniowego, niemniej w znacznym stopniu zmniejszała mocno odczuwalny niedobór izb w miastach (zob. tabela 17).

Na uwagę zasługuje również fakt, że w miastach średnia wielkość zagęszczenia izb była bardzo wysoka i znacznie przekraczała przeciętną krajową; wynosiła ponad 3 osoby na jedną izbę, a w niektórych wahała się od 3 do 3,5 (Płońsk, Pułtusk, Radzymin, Łosice, Warka, Wyszaków, Wołomin i gmina Tłuszcz). W wielu miastach znaczna ilość izb wymagała poważnych nakładów na odbudowę i kapitalne remonty, co dotyczyło prawie połowy posiadanego zasobu mieszkaniowego (Mińsk Mazowiecki 2 241 izb na posiadane 5 204, Pruszków 3 467, tj. około 25%, Żyrardów

Tabela 14

Rozdzielnik środków własnych na budownictwo mieszkaniowe samorządowe (w mln złotych)

Wyszczególnienie	l a t a											
	1950		1951		1952		1953		1954		1955	
	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.
Z przeznaczeniem na budowę i odbudowę oraz kapitalne remonty	31,5	42	31,5	52,5	38,5	63	49	77	52,5	91	77	94,5
Ilość izb*)	63	142	73	167	41	221	102	252	104	303	148	317

*) Ogółem budowa i odbudowa 531 izb; kapitalne remonty 1 402 izby.

Źródło: APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.

Tabela 15

Udział sektora społecznego (państwa) oraz prywatnego woj. warszawskiego w budownictwie mieszkaniowym w Planie Sześcioletnim z podaniem izb.

Wyszczególnienie	l a t a											
	1950		1951		1952		1953		1954		1955	
	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.	bud. odbud.	kap. remon.
Państwowe	40	29	65	85	78	10	84	10	85	5	105	5
Sektor prywatny	1 914	531	1 813	760	1 797	986	1 629	767	1 605	621	1 533	574
Razem *)	1 954	560	1 878	845	1 875	996	1 713	777	1 690	626	1 758	579

*) państwa: budowa i odbudowa 457 izb, kapitalne remonty 144; sektor prywatny: budowa i odbudowa 10 291, kapitalne remonty 4 239.

Źródło: APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.

2500 co stanowiło prawie 15%). Ogólna ilość izb w miastach i gminach wiejskich zakwalifikowana do odbudowy i kapitalnych remontów, jak oceniano, przekraczała 20 procent ich funduszu mieszkaniowego.

Tabela 16

Planowane nakłady finansowe na budownictwo mieszkaniowe w woj. warszawskim w latach 1950—1955 według sektorów (w mln złotych)

Ogólne nakłady	Budowa i odbud.	Kapit. remonty	Razem
na przybliżony udział:			
samorządu terytorialnego	280	420	700
sektora prywatnego	6 363	233,5	6 596,5
sektora uspołecznionego	278,2	43,2	321,4
R a z e m	6 921,2	696,7	7 617,9

Źródło: APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.

Tabela 17

Planowany wzrost ilości izb mieszkalnych w miastach i wytypowanych gminach woj. warszawskiego w planie sześcioletnim.

Wyszczególnienie	I z b y		
	Budowa i odbud.	Kapit. remonty	Razem
Samorząd ze środków własnych	533	1 402	1 935
Państwo (budownictwo specjalne)	456	144	600
Sektor prywatny (budownictwo pozaplanowe)	10 431	3 892	14 323
R a z e m	11 420	5 438	16 858

Źródło: APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.

Równocześnie z rozwojem produkcji przemysłowej i rolnej, miała być usprawniona sieć handlu i punktów sprzedaży detalicznej. Opracowany projekt planu sześcioletniego przez Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego miał spełniać następujące zadania:

1. Stworzyć warunki dla właściwego przepływu wytworzonych produktów rolniczych i przemysłowych do nabywcy. Wiązało się to bezpośrednio z odpowiednim rozmieszczeniem punktów handlowych i znacznym zwiększeniem ich obrotów. W efekcie miało to przynieść w 1955

roku obsługę przez jeden punkt handlu uspołecznionego około 300 mieszkańców, co w porównaniu z 1949 r. (196 osób) dałoby wzrost o około 104 nabywców przy jednoczesnej poprawie lokalizacji tychże placówek dystrybucji,

2. Zwiększyć obrót towarowy na wsi,
3. Unowocześnić jakość usług handlowych³⁹.

Projekt rozwoju sieci handlu i jego placówek opracowano przy uwzględnieniu przyrostu naturalnego (około 12‰) i wzroście masy towarowej (w stosunku do 1949 roku miało to wynieść w końcu sześciolatki ponad 65%) na rynku. Planowaną ilość punktów sprzedaży w poszczególnych sektorach według branż przedstawia tabela 18. Charakterystyczną cechą rozwoju punktów sprzedaży detalicznej miał być systematycznie wzrastający udział sektora państwowego i spółdzielczego przy jednocześnie wyraźnym zmniejszaniu się wpływów handlu prywatnego. Zjawisko to dotyczyło, bez wyjątku, wszystkich specjalności.

Ogólna liczba 11 275 placówek handlu detalicznego w 1949 roku zawierała poważny odsetek drobnych prywatnych punktów sprzedaży, które w wyniku zachodzących procesów socjalistycznych, jak zakładano, miały powoli zanikać i ustępować miejsca przedsiębiorstwom większym i sprawniejszym organizacyjnie.

Ważnym zagadnieniem, uwzględnionym w zamierzeniach na lata 1950—1955, był problem komunikacji oraz związany i warunkujący jej rozwój stan dróg. Sporządzony przez Wydział Komunikacji UWW plan wzrostu sieci drogowej wskazywał na konieczność zainwestowania w tej dziedzinie około 13 550 mln złotych⁴⁰, z tego:

— na przebudowę 596,6 km dróg państwowych	— 5 323,8 mln zł
— na budowę 7,5 km dróg	— 476,2 mln zł
— na budowę nowych dróg państwowych przez Ministerstwo Komunikacji	— 900,0 mln zł
— na budowę 200 km dróg powiatowych	— 900,0 „
— na budowę 600 km dróg gminnych	— 2 280,0 „
— na budowę mostów państwowych	— 3 299,0 „
— na budowę mostów samorządowych	— 371,0 „

W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na odbudowę i przebudowę kilku ważniejszych dróg państwowych (zob. tabela 19).

Przewidywano także budowę nowych dróg państwowych na ogólną sumę 900 mln złotych, mianowicie: Żelazowa Wola — Piorunów (19 km), Karczew — Wilga (27 km), Góra Kalwaria — Kołbiel (19 km).

Tabela 18

Planowana ilość punktów sprzedaży detalicznej według branż

Wyszczególnienie	1949 rok			1955 rok		
	S e k t o r					
	państw.	spółdz.	prywat.	państw.	spółdz.	prywat.
Rolniczo-spożywcza	13	456	5 636	33	1 347	
Odzieżowa	44		2 406	142		
Metalowa	4		209	41		
Budowlana, drzewna						
Opałowa	19		142	47		
Chemiczna	19		357	110		
Wielobranżowa	74	1 380	165	273	3 512	
Inne	15		330	23		
R a z e m	188	1 836	9 245	669	4 859	2 492

Źródło: Załącznik nr 3 do protokołu WWRN z dnia 23 IX 1949 roku. APW, WWRN 1944—1950, t. 7.

Z ważniejszych mostów, w ramach łącznych nakładów w wysokości 2 600 mln złotych, planowano jak w tabeli 20. Przy zamierzeniach inwestycyjnych uwzględniono również budowę szeregu mostów mniejszych o znaczeniu lokalnym. Zrealizowanie ambitnych zamierzeń w dziedzinie mocno zaniedbanej infrastruktury, miało ważne znaczenie dla budowy i rozbudowy zakładów wytwórczych. Umożliwiłoby podjęcie właściwych kroków na drodze dynamicznego rozwoju komunikacji i łączności między poszczególnymi rejonami województwa.

W dziedzinie oświaty i kultury oraz zdrowia i spraw socjalnych, zgodnie z założeniami na lata 1950—1955, należało wyrównać różnicę między poszczególnymi powiatami województwa. Jednakże opracowany projekt nie mógł zapewnić wyeliminowania opóźnień w stosunku do średniej krajowej, chociaż w znacznym stopniu dysproporcje te łagodził. Na ich pełne wyrównanie nie pozwalały zbyt małe w stosunku do potrzeb nakłady zarówno na budownictwo jak i wyposażenie, sięgające zaledwie 60 procent funduszy (zob. tabela 21).

Na uwagę zasługuje fakt, że w limitach inwestycyjnych dominujące miejsce zajmowała oświata i opieka zdrowotna, co wynikało z pewnych prawidłowości i aktualnych potrzeb społeczeństwa. Dotyczyło to zwłaszcza terenów północno-wschodnich zaniedbanych w rozwoju społeczno-

gospodarczym i kulturalnym. Największe wskaźniki nakładów notowano w dziedzinie szkolnictwa podstawowego, przewyższające średnią krajową, co niewątpliwie wskazywało na dążenia do wyrównania poziomu z innymi rejonami. W końcu roku 1955 wszystkie dzieci w wieku szkolnym miały być objęte nauką w szkołach podstawowych. W pełnych szkołach siedmioklasowych, których ilość winna znacznie wzrosnąć dzięki podniesieniu stopnia organizacyjnego wielu z nich bądź budowie nowych obiektów, liczba uczniów, jak zakładano, powinna zwiększyć się o około 10 procent obejmując prawie 85 procent dzieci w wieku szkolnym i wyprzedzając o około 4 procent średnią krajową⁴¹. Znacznie gorzej sytuacja przedstawiała się w szkolnictwie średnim i zawodowym. Nauczanie młodzieży w średnich szkołach ogólnokształcących w 1955 roku miało sięgać zaledwie 77 procent średniej krajowej. Niezbyt korzystnie problem ten kształtował się w podstawowym i średnim szkolnictwie zawodowym. W porównaniu z 1949 rokiem, wskaźnik wzrostu wynosił tutaj tylko 125 procent. Szybko zaś, zgodnie z założeniami, miał postępować proces nauczania w szkołach podstawowych dla dorosłych. Ilość objętych tą formą nauczania w końcu sześciolatki powinna wzrosnąć trzykrotnie w stosunku do poziomu wyjściowego i znacznie

Tabela 19

Planowana budowa i odbudowa dróg państwowych na terenach woj. warszawskiego w latach 1950—1955

Wyszczególnienie	Długość drogi (km)	Koszt (mln zł)
Ożarów—Błonie—Sochaczew—granica województwa	42	306
Mińsk—Kałużyn—Siedlce	75	286
Zakroczym—Płońsk—Sierpc	70	540
Sochaczew—Żyrardów—Mszczonów	34	252
Wyszków—Ostrów Mazowiecka—Zambrów	34	270
Mława—Glinojeck—Płońsk	60	576
Grójec—Góra Kalwaria	28	420
Płock—Drobin	30	532,5
Wawer—Struga—Nowy Dwór	48	630
R a z e m	421	3 812,5

Zródło: Załącznik nr 3 [...] źródło cyt.

przekroczyć średnią krajową. Do końca 1953 roku planowano zakończyć trwającą od połowy 1949 roku, walkę z analfabetyzmem⁴² (zarejestrowano wówczas w woj. warszawskim ponad 140 tys. osób nie umiejących czytać i pisać).

Tabela 20

Planowana budowa ważniejszych mostów na terenach woj. warszawskiego w latach 1950—1955.

Wyszczególnienie	Koszt budowy (mln zł)	Rok rozpoczęcia i zakończenia inwestycji
na Wiśle koło Modlina	265	1950—1951
na Bugu koło Wyszkowa	160	1950—1951
na Narwi koło Ostrołęki	380	1950—1951
na Wiśle koło Góry Kalwarii	843	1952—1954
na Narwi w Różanie	310	1953—1954
na Wiśle koło Wyszogrodu	380	1955
Wiadukty węzła modlińskiego	262	1951
	2 600	

Źródło: Załącznik nr 3 [...] źródło cyt.

Tabela 21

Limity inwestycyjne na oświatę, opiekę zdrowotną i społeczną oraz kulturę w latach 1950—1955 (w tys. złotych)

Wyszczególnienie	Budownictwo	Wyposażenie	Ogółem
Oświata	6 100 000	1 113 000	7 213 000
Opieka zdrowotna	2 921 000	1 015 800	3 936 800
Opieka społeczna	432 100	302 176	734 276
Kultura	206 500	797 200	1 003 700
R a z e m	9 659 600	3 228 176	12 887 776

Źródło: Protokół z plenarnego posiedzenia WWRN z dnia 25 XI 1949 roku [...] źródło cyt.

Mimo poważnych nakładów wskazywano, że w latach 1950—1955 można będzie zaspokoić ogólne potrzeby województwa w zakresie nauczania zaledwie w 90 procentach. Znacznie gorzej problem ten widziany był w perspektywach dotyczących budowy nowych obiektów szkolnych i ich wyposażenia.

Podobnie rzecz przedstawiała się z przedszkolami, w których w końcu 1955 roku opiekę miało znaleźć zaledwie 37 tys. (tj. 22,4%) dzieci w wieku 3—7 lat (w porównaniu z 1949 rokiem był to wzrost o 98%), gdy tymczasem średnia krajowa przewidywała wówczas 35% (wskaźnik wyższy od woj. warszawskiego o 13,3%) dzieci. Na wsi przyszłość rysowała się jeszcze gorzej, bowiem tylko 17,1% przedszkolaków mogło być objętych tą formą opieki. W żłobkach natomiast, w miastach i powstających spółdzielniach produkcyjnych, odsetek dzieci wiejskich objętych opieką w 1949 roku wynosił w kraju 2,6 procenta i miał wzrosnąć w 1955 roku do 6,9 procenta. W miastach, w żłobkach zorganizowanych przez zakłady pracy w Polsce, ilość dzieci tam przebywających szacowano na koniec planu sześcioletniego wskaźnikami 487,4 procenta, w województwie zaledwie 184⁴³. Liczba żłobków w Warszawskim w 1955 roku w zestawieniu z 1949 rokiem miała wzrosnąć o 230 procent; dodatkowo na wsi planowano, w okresie szczególnie wyęźzonych prac polowych, uruchomienie wiele żłobków sezonowych, których liczba w tym czasie miała zwiększyć się o 1320 procent.

Dążąc do wyrównania różnic w poziomie oświaty, na posiedzeniu WWRN w dniu 25 listopada 1949 roku podjęto uchwałę zobowiązującą Radę do rozpoczęcia starań o zwiększenie limitów na szkolnictwo o około 40 procent i całość tej sumy oraz wszystkie możliwości inwestycyjne skoncentrować w latach 1950—1953.

Baczną uwagę zwrócono także na konieczność upowszechnienia kultury, rozwoju czytelnictwa, zwłaszcza na wsi, rozbudowy sieci bibliotek i punktów bibliotecznych⁴⁴, kin i domów kultury. Zakładano, że wielkość księgozbioru zwiększy się o 100 procent zaś, zgodnie z wnioskami Biura Regionalnego PKPG Województwa Warszawskiego, liczba świetlic z 977 w 1949 roku winna zwiększyć się do 1650 w końcu planu sześcioletniego, a ilość kin stałych z 41 do 52⁴⁵.

Przedsięwzięcia władz administracyjnych i politycznych województwa zmierzające do wyrównania dysproporcji w dziele rozwoju i upowszechnienia oświaty i kultury były ambitne, jednakże, z czego nie zawsze zdawano sobie sprawę, znacznie wykraczały poza realne możliwości finansowe państwa.

W zakresie służby zdrowia, podobnie jak w innych dziedzinach, w projekcie wiele miejsca poświęcono konieczności wydzwignięcia województwa z tradycyjnego zacofania. Zbyt skąpa sieć placówek służby

zdrowia, ośrodków i szpitali, wymagała dokładnych analiz w tej dziedzinie. Świadectwem zacofania i sytuacji zdrowotnej była liczba łóżek szpitalnych, stawiająca Warszawskie w rzędzie szczególnie zaniedbanych w kraju. Wprawdzie braki te, zwłaszcza w okolicach podwarszawskich, w pewnym sensie mogły uzupełnić placówki służby zdrowia stolicy, jednakże i tutaj nie rozwiązywały problemu całkowicie. Znacznie gorzej sytuacja przedstawiała się w powiatach, gdzie poziom rozwoju gospodarczego był szczególnie niski.

Zgodnie z sugestiami Ministerstwa Zdrowia aby w każdym powiecie powstał przynajmniej jeden szpital, a w ramach kilku sąsiadujących ze sobą powiatów szpital pólspecjalistyczny, na terenach woj. warszawskiego planowano w latach 1950—1955 rozbudowę kilku dotychczas istniejących szpitali oraz budowę czterech nowych (w Grójcu, Legionowie, Płocku, i Siedlcach). Wykonanie tych założeń przyniosłoby wzrost o 980 nowych łóżek w lecznictwie zamkniętym⁴⁶. Jednakże ze względu na konieczność likwidacji szeregu drobnych obiektów szpitalnych mieszczących się w budynkach na ten cel niedostosowanych, liczba łóżek pod koniec sześciolatki w rzeczywistości mogła zwiększyć się o 1 procent w stosunku do 1949 roku przynosząc nieznaczną poprawę sytuacji w lecznictwie. Pod tym względem opóźnienie województwa w stosunku do przeciętnej krajowej miało być nadal dość znaczne (ilość miejsc w szpitalach w końcu 1955 roku w kraju szacowano wielkością 40,2 na 10 tys. mieszkańców, w Warszawskim wskaźnik ten wynosiłby zaledwie 22,2).

W lecznictwie otwartym, jak wskazywano na plenarnym posiedzeniu WWRN w dniu 25 listopada 1949 roku, w każdej gminie winien powstać ośrodek zdrowia. W planie sześcioletnim, zgodnie z ustaleniami Ministerstwa Zdrowia, przewidywano na 294 gminy 261 ośrodków zdrowia, w tym 65 nowo zbudowanych, 63 adaptowanych istniejących i 65 adaptowanych projektowanych; pozostałe 68 pozostać miało niezmiennie w użytkowanych dotychczas pomieszczeniach. Osiągnięcie takiej ilości placówek lecznictwa otwartego winno dać wskaźnik, jak zakładano, jeden ośrodek zdrowia na 10 tys. mieszkańców. Nie mogło to jednak w pełni zaspokoić potrzeb województwa w zakresie pomocy lekarskiej, ale byłoby niewątpliwie znacznym osiągnięciem w tej dziedzinie. Jednakże, według oceny Biura Regionalnego PKPG, planowana wielkość 261 ośrodków zdrowia nie mogła w rzeczywistości być zrealizowana. Limity przyznane przez Ministerstwo Zdrowia były zbyt skąpe i zgodnie z wyliczeniami, pozwalały na uruchomienie zaledwie 204 placówek lecznictwa otwartego. Uwzględniając wielkość funduszy ustalonych przez ministerstwo, Biuro Regionalne sugerowało planowane kredyty na adaptację projektowaną (ze względu na brak budynków) przeznaczyć

częściowo na przystosowanie do określonych wymogów istniejących ośrodków zdrowia, powiększyć do 125 liczbę nowo budowanych obiektów, zwiększając na ten cel nakłady o 453 mln złotych (podstawowa przeciętna wielkość środków na wiejski ośrodek zdrowia wynosiła 7,6 mln złotych) ⁴⁷.

Nowe inwestycje w oświacie, kulturze, służbie zdrowia i opiece społecznej stwarzały dla pracowników wykwalifikowanych i administracyjnych ponad 26 tysięcy nowych miejsc pracy. Stan zatrudnienia w poszczególnych działach przedstawia tabela 22.

Tabela 22

Planowane zatrudnienie w oświacie, kulturze, służbie zdrowia i opiece społecznej na terenach woj. warszawskiego w latach 1950—1955

Wyszczególnienie	R o k			
	1949		1955	
	Pracownicy			
	wykwalif.	niewykwalif.	wykwalif.	niewykwalif.
Oświata	10 733	1 791	12 732	4 203
Kultura	2 410		3 740	
Służba zdrowia	1 327*	1 336	4 565	3 957
Opieka społeczna	2 846	6 941	6 203	18 027

* w roku 1950 w placówkach służby zdrowia na terenach woj. warszawskiego pracowało 546 lekarzy, 261 lekarzy dentyistów, 285 farmaceutek dyplomowanych, 63 felczerów, 1 000 pielęgniarek i 659 położnych. Zob. *Przekroje terenowe 1945—1965*. Warszawa 1967, s. 309.

Źródło: *Protokół z plenarnego posiedzenia WWRN z dnia 25 XI 1949 roku [...]*
źródło cyt.

Charakterystyczną cechą i zarazem niekorzystną dla planowanych wskaźników zatrudnienia był niezmiernie niski wzrost liczby personelu kwalifikowanego (około 156^{0/0}) w stosunku do wielkości pracowników niewykwalifikowanych (około 260^{0/0}).

Ambitne założenia planu sześcioletniego rozwoju we wszystkich dziedzinach życia ekonomiczno-społecznego i kulturalnego miały wydzwignąć województwo warszawskie z ogólnego zacofania i zarazem umożliwić zwiększenie jego udziału w ogólnonarodowym dorobku pierwszych lat Polski Ludowej.

Realizacja trudnych zamierzeń rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturalnego kraju, w tym i woj. warszawskiego w latach 1950—1955,

uzależniona była od splotu wielu niezmiernie skomplikowanych czynników tak zewnętrznych jak i wewnętrznych. Rzutowały one zdecydowanie na kierunki polityki inwestycyjnej zgodne bądź sprzeczne z pierwotnymi ustaleniami. Stymulowały tempo wzrostu gospodarczego i działalność państwa zarówno w skali ogólnej jak i regionalnej.

Przemiany ekonomiczno-społeczne i ustrojowe dokonane w latach 1944—1949, stabilizacja życia gospodarczego i politycznego w Polsce oraz w skali międzynarodowej, zwłaszcza żywe i przyjazne więzy z państwami demokracji ludowej w pierwszym okresie powojennym, stwarzały obiektywne możliwości realizacji przyspieszonego tempa wszechstronnego rozwoju kraju. Jednakże dokonujący się szybki proces odbudowy i rozbudowy warunkowany był przez różnorodne czynniki przyspieszające bądź opóźniające. Szczególnie duży wpływ na całość gospodarki i kierunki jej rozwoju miała coraz bardziej niekorzystna dla krajów socjalistycznych sytuacja międzynarodowa i polityka „zimnej wojny”, której apogeum przypadało na lata 1949—1953. Stosowana przez państwa imperialistyczne polityka gospodarczego podporządkowania celom politycznym, polityka embarga w handlu z krajami demokracji ludowej rozpoczęta w 1948 roku i uzupełniana w latach następnych (5 stycznia 1952 r. Stany Zjednoczone odebrały Polsce klauzulę najwyższego uprzywilejowania), której zadaniem było odcięcie gospodarki tych państw od rynków światowych, uniemożliwienie względnie utrudnienie odbudowy zniszczeń i rozbudowy, utworzenie Paktu Północno-Atlantyckiego itp., negatywnie odbiło się na kierunkach rozwoju gospodarczego Polski. Zadecydowało także o konieczności dokonywania zmian, często zasadniczych, w podstawowych założeniach przyjętych u progu rozpoczętego po wojnie drugiego planu gospodarczego. Wpłynęło również na wyniki realizacji planu sześcioletniego na terenach województwa warszawskiego.

W wielu środowiskach pod wpływem niekorzystnej sytuacji międzynarodowej, zaczęły zyskiwać na sile rozpowszechniane i podtrzymywane przez elementy antyludowe, żywe w wielu środowiskach nastroje niepewności i wyczekiwania. Szczególnie wielu zwolenników znalazły one wśród tych, którzy jeszcze niedawno stali na stanowisku bierności bądź negacji władzy ludowej. W upowszechnianej wrogiej propagandzie wskazywano na tymczasowość władzy i stosunków społeczno-politycznych i gospodarczych w Polsce i sytuacji międzynarodowej oraz możliwym w najbliższym czasie wybuchu trzeciej wojny światowej między Wschodem i Zachodem. Dokonywano często totalnej krytyki przyjętych trendów polityki społeczno-gospodarczej, zwłaszcza na wsi. Dotyczyło to głównie założeń polityki rolnej, w szczególności uspołdzielczenia wsi. W tej bowiem dziedzinie, naruszając niejednokrotnie zasady dobrowolności (stosowano wysoką

progresję podatkową, przymus administracyjny w stosunku do chłopów, właścicieli większych gospodarstw tzw. „kułackich” itp.), popełniano błędy, które prowadziły do ogólnego i systematycznego ubożenia wsi i rodzenia się na jej gruncie atmosfery sprzyjającej szerzeniu wrogiej propagandy. Podobnie nie zawsze właściwa polityka władz w stosunku do kościoła i hierarchii kościelnej prowadziła do ostrych napięć, których nie wyeliminowała zawarta 14 kwietnia 1950 roku umowa między Rządem a episkopatem, regulująca wzajemne stosunki, określając równocześnie miejsce kościoła w państwie.

Na tempo realizacji zadań pierwszych lat planu sześcioletniego znaczny wpływ wywierała również działalność zbrojnego podziemia. W woj. warszawskim jego oddziały, zwłaszcza na terenach północno-wschodnich należących jeszcze w połowie lat pięćdziesiątych do niezbyt spokojnych, przejawiały dość ożywioną działalność. Grupy konspiracyjne, które w latach 1945 i 1947 nie skorzystały z amnestii i nie ujawniły się, pozbawione podłoża politycznego, przybierały charakter band rabunkowych wprowadzając zamęt, nastroje lęku i niepewności, dezorganizowały gospodarke. Wprawdzie działania organów bezpieczeństwa i milicji zdołały unicestwić kilka organizacji (m. in. Sztab III Okręgu Narodowych Sił Zbrojnych, nieleglaną organizację „Armia Podziemna”, magazyny broni i amunicji), jednak nie zdołano w pełni wyeliminować wpływu sił wrogich na szerokie kręgi społeczeństwa⁴⁸.

Mimo wielu niekorzystnych elementów, znacznie większe znaczenie i wpływ na rozwój wydarzeń miały te czynniki, które bardziej zdecydowanie określały swój stosunek do władzy ludowej oraz przemian ekonomiczno-społecznych i politycznych okresu powojennego. Siły te zdając sobie sprawę z poważnych trudności dnia codziennego we wszystkich jego przejawach oraz splotu wielu niekorzystnych problemów zarówno obiektywnych jak i subiektywnych, zdecydowanie opowiadały się za budową ustroju socjalistycznego w Polsce i walką o zachowanie i utrwalenie pokoju.

Perspektywy szybkiego rozwoju kraju, w tym i województwa warszawskiego mobilizowały i aktywizowały szerokie rzesze społeczeństwa do zwiększonego wysiłku na rzecz realizacji postawionych przed narodem celów. Wiązało się to niewątpliwie z wytężoną walką o pokój (szczególnie istotne zagadnienie w okresie wojny psychologicznej w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych), połączoną z powszechną mobilizacją sił wokół realizacji podstawowych zadań ekonomicznych i społecznych sześciolatki, z hasłami wcześniejszego ich wykonania. Solidaryzując się z powszechnym nawoływaniem do zachowania i utrwalenia międzynarodowego pokoju, co dla narodu polskiego, po doświad-

zeniach wojny i okupacji, miało szczególne znaczenie, swoje podpisy pod Apelem Sztokholmskim Światowego Kongresu Obrońców Pokoju w Warszawskim złożyło prawie 1 600 tys. osób. Na rzecz ich zbierania pracowało 9 635 Komitetów Obrońców Pokoju⁴⁹. W ramach tych Komitetów pracowało aktywnie wielu działaczy i aktywistów przenosząc na grunt społeczny te myśli i pragnienia, które jednoznacznie określały dążenia Polaków do zachowania pokoju i stworzenia możliwości spokojnej odbudowy zniszczeń wojennych i rozbudowy gospodarczej a w rezultacie, podniesienia stopy życiowej szerokich rzesz społeczeństwa. Wymagało to dużego wysiłku całego narodu i zaangażowania wszystkich sił i środków na rzecz realizacji zadań planu sześcioletniego.

Wykonując podstawowe zadania postawione przed społeczeństwem, na terenach województwa warszawskiego dokonano znacznej przebudowy życia społeczno-gospodarczego i kulturalnego. Nastąpiła poważna likwidacja zacofania ekonomicznego Ziemi Mazowieckiej. Poczyniono wyraźne kroki w zakresie socjalistycznej przebudowy wsi tworząc 375 spółdzielni produkcyjnych i 26 Państwowych Ośrodków Maszynowych (dysponowały one łącznie 912 traktorami)⁵⁰.

Zadania przewidziane do realizacji w planie sześcioletnim w województwie warszawskim zakładały zwiększenie produkcji przemysłowej 3,3-krotnie i podniesienie zatrudnienia w tym dziale gospodarki do 100 tys. osób (tj. 2,5-krotnie). Tymczasem w ramach realizacji zadań, zdołano zwiększyć zatrudnienie w 1955 roku do 80 tys. pracowników⁵¹, a wartość globalnej produkcji przemysłowej zwiększyła się w tym okresie ponad 2,5-krotnie (z 3 187,6 mln złotych w 1949 roku do 8 842 mln złotych — w cenach z 1961 roku — w 1955 r.)⁵². Na inwestycje w przemyśle uspołecznionym województwa wydatkowano łącznie 4,4 mld złotych (stanowiło to 3 procent całkowitych nakładów inwestycyjnych w tej gałęzi gospodarki w kraju)⁵³. Zbudowano 17 zakładów przemysłu kluczowego, m.in. Zakłady Narzędzi Chirurgicznych w Milanówku, cukrownię w Sokołowie Podlaskim, cegielnię w Zielonce. Rozpoczęto budowę dalszych 12 przedsiębiorstw, w tym Zakłady Mechaniki Precyzyjnej w Błoniu, elektrociepłownię w Ostrołęce, Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego w Mińsku Mazowieckim. Rozbudowano i zrekonstruowano 50 dużych i średnich zakładów, jak: Fabrykę Maszyn Żniwnych w Płocku (pierwotnie produkowała wozy i tradycyjny sprzęt rolniczy, po przebudowie kombajny i żniwiarki), Zakłady Mechaniczne „Ursus”, Zakłady 1 Maja w Pruszkowie, Fabrykę Urządzeń Dźwigowych w Mińsku, Fabrykę Papieru w Jeziornie, Zakłady Włókien Sztucznych w Chodakowie i wiele innych⁵⁴. W wyniku poczynionych inwestycji, zatrudnienie w przemyśle kluczowym wzrosło w 1955 roku do 53 tys. osób (w 1949 roku wynosiło 28,6 tys.)⁵⁵.

Mimo znacznej rozbudowy przemysłu, nie udało się, jak zakładał plan, zaktywizować terenów północno-wschodnich, a więc nie zdołano złagodzić dysproporcji występujących między poszczególnymi rejonami województwa. Główna przyczyna tkwiła w tym, że przesunięto termin realizacji wielu planowych inwestycji (w dużej mierze przyczyniła się do tego szczególnie niekorzystna sytuacja międzynarodowa w latach 1950—1953), m. in. Kombinatu Papierniczego w Ostrołęce, Kombinatu Gumowego w Płocku, Fabryki Klejów Zwierzęcych w Małkini, Fabryki Przetworów Owocowych w Płońsku, Grójcu itp. Skreślono również z pierwotnego planu budowę Kombinatu Bawełnianego w Ostrowi Mazowieckiej, Centralnej Odlewni w Warce, Centralnych Zakładów Urządzeń Klimatyzacyjnych w Mińsku Mazowieckim, Zakładów Naprawy Samochodów w Płońsku i Siedlcach⁵⁶ itd. Nie wykonano w pełni założeń w dziele rozbudowy przemysłu. Mimo wzrostu przeciętnego rocznego zatrudnienia o około 6 tys. osób, w 1955 roku zatrudnienie w przemyśle było prawie o 21 procent niższe od planowanego. W dalszym ciągu nadwyżki siły roboczej poza rolnictwem wynosiły około 100 tys. ludzi, z czego ponad 75 procent stanowiły kobiety. Szczególnie duże ilości wolnych rąk do pracy notowano niezmiennie w powiatach: mławskim — 7,5 tys. osób (w tym 3,8 tys. ludności pozarolniczej), wyszkowskim — 9,5 tys. (z tego 6 tys. osób spoza rolnictwa), ostrowskim — 9 tys. (w tym 2,5 tys. ludności pozarolniczej) i garwolińskim — 7 tys. (w tym 4 tys. nie utrzymujących się z rolnictwa)⁵⁷. Ogólna liczba zatrudnionych w przemyśle woj. warszawskiego na 1 000 mieszkańców wynosiła 36 osób (w kraju 98). W wielu powiatach wskaźnik ten był znacznie niższy i wynosił dla Ostrołęki 7,5, Makowa Mazowieckiego 8,2, Ostrowi Mazowieckiej, Przasnysza i Węgrowa 8,6⁵⁸.

Znaczne nadwyżki siły roboczej w mieście i nadal panujące poważne przeludnienie wsi, było niewątpliwym świadectwem małej operatywności władz administracyjnych i politycznych w rozwiązywaniu trudności i szukaniu rezerw i możliwości zmiany sytuacji w tej dziedzinie. Władze zarówno wojewódzkie jak i powiatowe nie dostrzegały różnorodności dróg (m. in. przemysł terenowy i spółdzielczość pracy) prowadzących do złagodzenia podstawowych problemów terenowych upatrując jedynie te możliwości w dokonywaniu nowych inwestycji w przemyśle kluczowym. Ponadto wiele zamierzeń nie zostało zrealizowanych, a założenia na lata 1950—1955 w toku urzeczywistniania ulegały częstym zmianom i modyfikacjom. Władze wojewódzkie nie zawsze, w trosce o właściwy rozwój terenu, występowały do władz centralnych (wielkość nakładów na gospodarkę województwa w planie sześcioletnim wynosząca zaledwie 3 procent ogólnych inwestycji w kraju świadczyła o niewielkim zainteresowaniu tych władz sprawami Warszawskiego i zwró-

ceniu uwagi na budowie priorytetowe tych lat jak Nowa Huta i inne) w sprawach uprzemysłowienia i dalszego rozwoju województwa⁵⁹.

Zbyt powolne tempo, znacznie słabsze od planowanego, aktywizacji gospodarczej (nie wzniesiono tutaj na wzór Krakowskiego, Kieleckiego czy innych województw większych obiektów przemysłowych w tym okresie, nie stworzono więc podwalin pod przemysł wielki) jak i kulturalnej województwa wywierał niekorzystny wpływ na wskaźniki uzyskiwane w produkcji przemysłowej, znacznie niższe aniżeli w kraju. Dla przykładu, jeżeli roczna wartość globalnej produkcji przemysłu uspołecznionego w Polsce na jednego mieszkańca wynosiła 1 672 złote, to w Warszawskim zaledwie 575 złotych. Podobnie dla przemysłu terenowego w kraju wskaźnik ten wynosił 250 złotych, zaś w województwie prawie dwukrotnie mniej (138 złotych).

W planie sześcioletnim nie zdołano złagodzić nierównomierności w rozwoju poszczególnych regionów województwa. Przemysł kluczowy, z wyjątkiem cukrowniczego i gorzelnianego, w dalszym ciągu dominował w rejonach podwarszawskich, w tym metalowy i maszynowy głównie w Pruszkowie i powiecie pruszkowskim (zatrudniano tam około 70 procent pracowników tej branży), przemysł chemiczny w Pruszkowskim, Grodzisko-Mazowieckim i Sochaczewskim (prawie 90 procent zatrudnionych w tej dziedzinie), przemysł włókienniczo-odzieżowy głównie w Żyrardowie i Milanówku, przemysł materiałów budowlanych w rejonie podstołecznym (zatrudniał około 62 procent pracowników tej gałęzi wytwarzania). Ogólnie na 28 powiatów w 1955 roku, prawie połowa zakładów wytwórczych przemysłu drobnego znajdowała się w 7 powiatach podwarszawskich.

Na uwagę zasługuje fakt, że pewna liczba przedsiębiorstw w planie sześcioletnim do budowy w województwie ostatecznie została zlokalizowana w Warszawie (m. in. „Huta Warszawa”). Koncentracja znakomitej większości zakładów w rejonie podwarszawskim i duże możliwości zatrudnienia w stolicy pod koniec 1955 roku, były jedną z zasadniczych przyczyn wzrostu warstwy chłopów-robotników i ruchów migracyjnych (m.in. ze wsi do miasta), głównie do Warszawy. Jednakże ze względu na trudności mieszkaniowe, znaczna część ludności, zwłaszcza z terenów zaniedbanych gospodarczo, wędrującej w poszukiwaniu pracy, osiedlała się w rejonach podstołecznych i innych, mających dogodne połączenia komunikacyjne z Warszawą. W konsekwencji w latach 1950—1955 przyniosło to poważne zmiany struktury społeczno-zawodowej i znaczną koncentrację ludności w centralnej części województwa (tereny bezpośrednio sąsiadujące ze stolicą), przy równocześnie dużym odpływie mieszkańców z przeludnionych i słabo rozwiniętych ekonomicznie terenów rolniczych. Było to zjawisko niezbyt korzystne, bowiem najczęs-

ciej emigrował element najbardziej sprawny i przedsiębiorczy, szukający lepszych warunków egzystencji, co pośrednio jeszcze bardziej pogłębiało różnice w życiu gospodarczym i kulturalnym między poszczególnymi rejonami województwa oraz perspektywy dalszego nierównomiernego rozwoju. Tak więc, wbrew założeniom planu, różnice w poziomie rozwoju gospodarczego i kulturalnego oraz życiu mieszkańców nie wyrównywały się, lecz przeciwnie, jeszcze bardziej pogłębiały się.

Znaczny napływ ludności do rejonów podwarszawskich, dość szybki rozwój różnych gałęzi wytwarzania na tym terenie, prowadził w konsekwencji do znacznego wzrostu i aktywizacji wielu miast i miasteczek (m. in. Grodzisk Mazowiecki, Pruszków, Sochaczew, Żyrardów) oraz przekształcania się niektórych miejscowości pod względem administracyjno-prawnym zyskujących prawa miejskie (np. Brwinów, Milanówek, Ursus, Piastów, Legionowo i inne). Niewątpliwie było to świadectwem silnego powiązania województwa ze stolicą i jej wpływu na przemiany ekonomiczno-społeczne Mazowsza, Kurpiów i Podlasia.

Mimo poważnych osiągnięć, plan sześcioletni nie został w pełni zrealizowany. Nie zdołano zaktywizować terenów opóźnionych w rozwoju gospodarczym. Dość słabo rozwijały się te gałęzie wytwarzania, które bazowały na miejscowych zasobach surowcowych (materiałów budowlanych i rolno-spożywczy), wytwarzające głównie na potrzeby miejscowe i stolicy.

Na uwagę zasługuje znaczny dorobek w dziedzinie budowy dróg (121 km dróg powiatowych i 264 km dróg innych) i mostów (1 026 mb mostów powiatowych i 2 054 mb mostów gromadzkich). W handlu, w stosunku do 1950 roku, zwiększono prawie dwukrotnie wielkość sprzedanej masy towarowej i ilość punktów sklepowych. Roczne obroty handlu detalicznego na jednego mieszkańca w województwie wynosiły 2 627 złotych, zaś w kraju 3 965 zł⁶⁰. Polepszo warunki bytowe oraz kulturalne ludności. Mimo pewnych postępów w budownictwie mieszkaniowym (wybudowano 18 tys. nowych izb), ze względu na wzrost ilości mieszkańców miast prawie o 130 tys., deficyt mieszkaniowy w 1955 roku był jeszcze duży i wynosił około 25 tys. izb. W dalszym ciągu występował wysoki wskaźnik zagęszczenia na jedną izbę (2—1), znacznie większy od przeciętnej krajowej (1,7). Notowano również pewne osiągnięcia w gospodarce komunalnej, chociaż wyposażenie budynków mieszkalnych w urządzenia wodno-kanalizacyjne nadal było jednym z najniższych w kraju. Na ogólną liczbę 54 miast, urządzenia te posiadało zaledwie 17, w których tylko 14 procent nieruchomości korzystało z wodociągów a 8 procent z kanalizacji.

Mimo znacznej rozbudowy sieci urządzeń wodno-kanalizacyjnych i prawie trzykrotnego zwiększenia wydajności wodociągów, ilość wody

dostarczanej dla jednego mieszkańca wynosiła zaledwie 6,5 m³ przy średniej krajowej około 48 m³. Pod względem stanu urządzeń sanitarnych Warszawskie nadal zajmowało jedno z ostatnich miejsc w kraju (przed łódzkim i lubelskim). Jedynie w Płocku i w Ciechanowie średnio 60 procent nieruchomości było podłączonych do sieci wodno-kanalizacyjnej. W pozostałych miastach wskaźnik ten był znacznie niższy, m. in. Maków Mazowiecki 2 procent, Płońsk 3 procent, Otwock 5 procent i Przasnysz 6 procent. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w końcu planu sześcioletniego żadne z miast województwa nie posiadało miejskiej oczyszczalni ścieków⁶¹. Równocześnie tylko 73 procent ogółu budynków miejskich podłączonych było do sieci elektrycznej⁶².

Na polu rozwoju służby zdrowia poczyniono znaczne postępy. W szpitalach przybyło 1 061 nowych łóżek (ponad połowa w szpitalach rozbudowanych; w tym czasie zbudowano tylko dwa szpitale). W lecznictwie otwartym liczba ośrodków zdrowia i punktów felczerskich wzrosła w 1955 roku do 805 (w 1945 roku istniały zaledwie 102 placówki tego typu). Przybyło 26 ambulansów, uruchomiono 50 izb porodowych (łącznie 385 łóżek), otwarto 87 punktów felczerskich i pielęgniarских⁶³. Notowano także poważne osiągnięcia w lecznictwie przemysłowym. Pod koniec 1955 roku pracowały już 62 placówki przyzakładowe.

Mimo znacznych osiągnięć w zakresie rozwoju placówek służby zdrowia, nadal notowano znaczny wskaźnik umieralności i zachorowań na wiele chorób zakaźnych. Niepokojącą była pokaźna liczba chorych na gruźlicę, zwłaszcza na wsi. Zjawisko to niewątpliwie było wynikiem mało skutecznej działalności służby zdrowia oraz zbyt niskim standardem życiowym społeczeństwa.

Niekorzystnie, mimo zabiegów władz wojewódzkich, przedstawiała się sytuacja w zakresie opieki nad dziećmi w żłobkach i przedszkolach oraz w szkolnictwie. Na ogólną liczbę 2 091 szkół podstawowych o różnym stopniu organizacyjnym, 204 mieściło się w budynkach drewnianych (najczęściej były to baraki, m. in. w powiatach: makowskim 41, pułtuskim 35 i wołomińskim 19), 388 w pomieszczeniach wynajętych (ich stan tylko w niewielkim stopniu odpowiadał wymogom i potrzebom szkoły), z tego 77 (na ogólną liczbę 118) w powiecie ostrołęckim i 43 (na 97) w ostrowsko-mazowieckim⁶⁴.

Podobnie i sieć przedszkoli była daleko niewystarczająca, przy tym większość pomieszczeń nie odpowiadała elementarnym warunkom sanitarnym. Nadal notowano dość duże zagęszczenie pomieszczeń. W miastach szczególnie aktywizowanych w planie sześcioletnim (Żyrardów, Pruszków, Wołomin, Grodzisk Mazowiecki, Ostrołęka i Legionowo), powierzchnia na jedno dziecko w przedszkolach wynosiła zaledwie od 0,8

do 1,2 m², gdy równocześnie w kraju norma ta była dwukrotnie wyższa i sięgała 2,4 m².

W dziedzinie rolnictwa zadania przewidziane na lata 1950—1955 nie zostały w pełni zrealizowane. Osiągnięcia tego okresu były niższe od planowanych. Ogólnie plony czterech podstawowych zbóż w stosunku do przeciętnej za lata 1946—1949 wzrosły zaledwie o 13,5 procenta (planowano 50 procent). Nastąpiły zmiany w strukturze zasiewów na korzyść upraw roślin przemysłowych. Notowano wzrost pogłowia trzody chlewnej o 76 procent, bydła o 12,5 procenta i owiec o 175 procent. Wydajność siana wzrosła o 20—30q z hektara głównie dzięki przeprowadzonym pracom melioracyjnym i pomelioracyjnym zagospodarowaniu łąk i pastwisk. Zmeliorowano w tym okresie 35 tys. ha gruntów ornych, łąk i pastwisk. Zagospodarowano blisko 50 tys. ha użytków zielonych, prawie 600 wsi, PGR i spółdzielni produkcyjnych otrzymało energię elektryczną⁶⁵. Wieś otrzymała od państwa znaczną pomoc w maszynach, nawozach sztucznych, materiałach budowlanych itp.⁶⁶.

Mimo wykonania, a nawet przekroczenia założeń planu w wielu dziedzinach zacofanie ekonomiczne i kulturalne województwa w stosunku do innych rejonów kraju (także i wewnętrzne) nie zostało przewyżnione, a wprost przeciwnie, znacznie powiększone. Nie wykorzystano wszystkich szans rozwoju zarówno w przemyśle kluczowym jak i miejscowym stwarzającym podstawowe warunki aktywizacji szczególnie zaniedbanych terenów północno-wschodnich Warszawskiego. Słabo rozwijały się w stosunku do możliwości surowcowych i potrzeb przemysły: mineralny, budowlany i spożywczy, które nie mogły zaspokoić wewnętrznych potrzeb terenu. W konsekwencji w przemyśle materiałów budowlanych nie wykonanie założeń, mimo dość bogatego zaplecza surowcowego i dużych rezerw ludzkich, zmuszało władze do sprowadzania do stolicy i województwa w planie sześcioletnim i po jego zakończeniu około 200 mln sztuk cegły rocznie często ze znacznych odległości (głównie z zachodnich rejonów Polski). Podobnie w przemyśle przetwórczym znaczne ilości produktów hodowlanych i rolnych (żywiec, warzywa, owoce, zboża, ziemniaki, buraki cukrowe i inne) wytwarzane na miejscu, wskutek powolnego tempa rozwoju zakładów tej branży, należało wywozić do przetworzenia na teren innych województw, by powróciły w postaci gotowych produktów spożywczych.

Niedociągnięcia w realizacji założeń rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturalnego na lata 1950—1955 i brak uzyskania planowanych wskaźników, zwłaszcza w rolnictwie, nie umniejsza dorobku tamtego okresu. Na niedociągnięcia te złożyło się wiele przyczyn, głównie sytuacja międzynarodowa i konieczność zwiększenia nakładów na umocnienie obronności kraju. Spowodowało to znaczne przesunięcia, a zarazem

i ograniczenia, w planowanych inwestycjach przyznając równocześnie priorytet gałęziom gospodarki związanej z przemysłem zbrojeniowym. Mimo tych niekorzystnych zmian, województwo warszawskie wniosło niemały wkład w ogólnonarodowy dorobek. Wprawdzie nie udało się złagodzić poważnego opóźnienia w zakresie gospodarczym, kulturalnym i społecznym w stosunku do rejonów przodujących i jednocześnie stworzyć właściwą bazę dla szybkiego tempa wzrostu gospodarczego i przemian społecznych, niemniej poczyniono poważne kroki umożliwiające podjęcie nowych planowych zadań, które w konsekwencji przyniosły w latach następnych poważne zmiany oblicza ekonomiczno-społecznego i kulturalnego, wzrost dobrobytu szerokich rzesz mieszkańców oraz wydzwignięcia Mazowsza, Kurpiów i Podlasia z wielowiekowego zacofania.

PRZYPISY

- ¹ J. W. Gołębiowski, *Strategia budownictwa podstaw socjalizmu w koncepcjach i działalności PZPR*, [w:] PZPR 1948—1978. Warszawa 1978, s. 185.
- ² *Wytuczne sześcioletniego planu rozwoju i przebudowy gospodarczej Polski*, [w:] *Osiągnięcia i plany gospodarcze*. Warszawa 1949, s. 87—88.
- ³ W. Góra, *Polska Rzeczpospolita Ludowa 1944—1974*. Warszawa 1975, s. 310.
- ⁴ *Sprawozdanie z działalności WWRN za 1949 rok. Załącznik nr 2 do protokołu i posiedzenia WWRN z dnia 31 XII 1950 roku*. Archiwum Państwowe m. st. Warszawy i Województwa Warszawskiego (dalej APW), Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa (dalej WWRN), t. 8.
- ⁵ *Województwo Warszawskie 1944—1974*. Warszawa 1974, s. 9—10.
- ⁶ Szerzej na temat gleb pisze T. Lijewski, *Tenże, Województwo Warszawskie. Zarys geograficzno-ekonomiczny*. Warszawa 1968, s. 18—21.
- ⁷ Przemysł woj. warszawskiego w okresie wojny (zniszczenia i rabunkowa gospodarka okupanta) zmniejszył swoją zdolność produkcyjną o połowę. J. Kwejt, *Problemy rozwoju gospodarczego województwa warszawskiego*, «Rocznik Mazowiecki» 1967, t. 1, s. 22.
- ⁸ *Sprawozdanie z działalności WWRN za 1949 rok. Załącznik nr 2 [...], źródło cyt.*
- ⁹ *Część opisowa do Planu Sześcioletniego Województwa Warszawskiego*. APW, Biuro Regionalne Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego Województwa Warszawskiego (dalej PKPG), t. 339.
- ¹⁰ *Dane z 31 XII 1950 r. Województwo Warszawskie [...]* wyd. cyt., s. 22.
- ¹¹ *Część opisowa do Planu Sześcioletniego [...]* źródło cyt.
- ¹² *Województwo warszawskie [...]* wyd. cyt., s. 13.
- ¹³ *Tamże*, s. 10—11.
- ¹⁴ *Sprawozdanie wojewody warszawskiego z działalności Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego (dalej UWW) za 1949 rok*. APW, WWRN 1944—1950, t. 8; Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Centralny Urząd Planowania (dalej CUP), Projekt rozbudowy przemysłu miejscowego i drobnego w ramach planu 6-letniego na terenach woj. warszawskiego; Na drugiej Warszawskiej konferencji Wojewódzkiej PZPR w sprawozdaniu wygłoszonym przez I sekretarza Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego (dalej WKW) Mieczysława Bodalskiego wskazuje się, że udział ten wynosił 10,6%. II Warszawska Wojewódzka Konferencja PZPR. Warszawa 1950, s. 42.
- ¹⁵ *Sprawozdanie wojewody warszawskiego z działalności UWW za 1949 rok*. APW, WWRN, 1944—1950, t. 8; *Projekt rozbudowy przemysłu miejscowego [...]* źródło cyt.; *Przemówienie sekretarza WKW Franciszka Józwickiego na II Konferencji*

- Wojewódzkiej PZPR. [w:] *II Warszawska [...] wyd. cyt.*, s. 55; T. Lijewski podaje, że udział ten wynosił 2,8%. *Tenże, Województwo [...] wyd. cyt.*, s. 62.
- ¹⁶ Część opisowa do Planu Sześcioletniego [...] źródło cyt.
- ¹⁷ Sprawozdanie wojewody warszawskiego z działalności UWW za 1949 rok [...] źródło cyt.
- ¹⁸ J. Jakubczak, *Województwo warszawskie w planie 6-letnim*. «Gospodarka Planowa» 1951, nr 10, s. 38.
- ¹⁹ Memoriał w sprawie uprzemysłowienia województwa warszawskiego z dnia 28 X 1953 roku. *Analiza i perspektywy rozwoju*. Archiwum Warszawskiego Komitetu Wojewódzkiego PZPR (dalej AWKW PZPR), t. 60/VIII/18. W dokonanych analizach wskazuje się, że w 1949 roku nadwyżki siły roboczej w tych powiatach były znaczne i procentowo przedstawiało się to następująco: Przasnysz 22%, Pułtusk 18%, Ostrołęka 16%, Ostrow Mazowiecka 16%, Siedlce 13%, Węgrów 11% Gostynin 11%. Natomiast w powiatach podwarszawskich, o silnych ciężeniach ku stolicy notowano wyraźny brak rąk do pracy w rolnictwie, a mianowicie w powiatach: Pruszków 7 671 osób, Grodzisk Mazowiecki 3 490, Piaszeczno 3 005, Grójec 1 011 i Socheczew 899.
- ²⁰ J. Jakubczak, *Województwo Warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 32.
- ²¹ Część opisowa do Planu Sześcioletniego [...] źródło cyt.
- ²² Czysty żwir występował głównie w dolinach rzek, złoża kredy (ok. 10 mln m³) w Kornicy, pow. Łosice, największe torfowiska na terenach Puszczy Zielonej (tzw. Bagno Karaska), w Podblociu koło Dębłina i obok wsi Karboniec, pow. Mława. *Przekroje terenowe 1945—1965*. Warszawa 1967, s. 213.
- ²³ J. Kwejt, *Problemy rozwoju gospodarczego [...] wyd. cyt.*, s. 29.
- ²⁴ J. Jakubczak, *Województwo warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 31.
- ²⁵ Część opisowa do Planu Sześcioletniego [...] źródło cyt.
- ²⁶ *Tamże*.
- ²⁷ *Tamże*.
- ²⁸ APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.
- ²⁹ W przyjętej uchwale I Warszawskiej Wojewódzkiej Konferencji PZPR pisano m. in.: „Decydującą rolę w rozwoju i przebudowie gospodarki wiejskiej odgrywać powinna spółdzielczość rolnicza”. *I Warszawska Wojewódzka Konferencja PZPR*. Warszawa 1949, s. 72.
- ³⁰ Ilość traktorów z 670 w 1949 roku miała wzrosnąć do 4 060 w 1955 roku. J. Jakubczak, *Województwo warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 38.
- ³¹ Na koniec sześciolatki zakładano wzrost zaopatrzenia w nawozy sztuczne w stosunku do 1949 roku o 240%. *Tamże*.
- ³² *Tamże*.
- ³³ *II Warszawska Wojewódzka Konferencja PZPR [...] wyd. cyt.*, s. 47.
- ³⁴ J. Jakubczak, *Województwo Warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 39.
- ³⁵ APW, Biuro Regionalne PKPG Województwa Warszawskiego, t. 101.
- ³⁶ *Tamże*.
- ³⁷ *Analiza projektu planu 6-letniego Województwa Warszawskiego na odcinku gospodarki mieszkaniowej*. *Tamże*.
- ³⁸ J. Jakubczak, *Województwo Warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 39.
- ³⁹ Załącznik nr 3 do protokołu z posiedzenia WWRN z dnia 23 IX 1949 roku [...] źródło cyt.
- ⁴⁰ *Tamże*.
- ⁴¹ *Protokół z plenarnego posiedzenia WWRN z dnia 25 XI 1949 roku*. APW, WWRN 1944—1950, t. 7.
- ⁴² W 1949 roku na terenach woj. warszawskiego zarejestrowano 140 998 analfabetów. Załącznik nr 2 do protokołu LVII posiedzenia Prezydium WWRN z dnia 19 IX 1949 roku. *Tamże*, t. *Protokóły posiedzeń Prezydium WWRN od 3 XI do 29 XII 1951 roku*. Błędną informację podaje J. Jakubczak oceniając liczbę analfabetów na około 36 tys. *Tenże, Województwo warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 40.
- ⁴³ *Protokół z plenarnego posiedzenia WWRN z dnia 25 XI 1949 roku [...] źródło cyt.*
- ⁴⁴ Ilość punktów bibliotecznych miała wzrosnąć do 4 700, tj. o 106%. J. Jakubczak, *Województwo warszawskie [...] wyd. cyt.*, s. 39.
- ⁴⁵ *Protokół z plenarnego posiedzenia WWRN z dnia 25 XI 1949 roku [...] źródło cyt.*
- ⁴⁶ *Tamże*.

- ⁴⁷ *Tamże.*
- ⁴⁸ *Stenogram z obrad III Wojewódzkiej Konferencji PZPR z dnia 30 V 1953 roku. Centralne Archiwum KC PZPR, t. 237/VII-2 167.*
- ⁴⁹ *II Warszawska Wojewódzka Konferencja PZPR [...] wyd. cyt., s. 25.*
- ⁵⁰ *Rocznik statystyczny 1956, s. 150 i 154. Z ogólnej liczby zarejestrowanych spółdzielni produkcyjnych, funkcjonowały: 25 typu I (Zrzeszenie Uprawy Ziemi), 107 typu Ib (Rolnicze Zrzeszenie Spółdzielcze), 39 typu II (Rolnicze Spółdzielnie Wytwórcze) i 204 typu III (Rolnicze Zespoły Spółdzielcze). Pod względem ilości zorganizowanych spółdzielni produkcyjnych, Warszawskie zajmowało jedno z ostatnich miejsc w kraju.*
- ⁵¹ *Charakterystyka zagospodarowania województwa w okresie Planu Sześcioletniego i postulaty w zakresie rozszerzenia Planu Pięcioletniego. Protokół z posiedzenia Egzekutywy WKW PZPR z dnia 14 XII 1955 roku. CA KC PZPR, t. 237/VII-3 661.*
- ⁵² *Warszawskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej. Warszawa 1972, s. 147.*
- ⁵³ *Tamże.*
- ⁵⁴ *«Trybuna Mazowiecka» 19 I 1956, nr 16; Protokół z obrad V Wojewódzkiej Konferencji PZPR. CA KC PZPR, t. 237/VII-3 628.*
- ⁵⁵ *Charakterystyka zagospodarowania województwa w okresie Planu Sześcioletniego. Tamże, t. 237/VII-3 661.*
- ⁵⁶ *Tamże. Według danych szacunkowych, z 47 planowanych zakładów przemysłu kluczowego, przesunięto termin ich realizacji bądź skreślono z planu 18 przedsiębiorstw.*
- ⁵⁷ *Protokół z posiedzenia Egzekutywy WKW PZPR z dnia 14 XII 1955 roku. Tamże.*
- ⁵⁸ *Tamże.*
- ⁵⁹ *Protokół z obrad V Wojewódzkiej Konferencji PZPR (18—19 I 1955 rok). Tamże, t. 237/VII-3 628.*
- ⁶⁰ *Protokół z posiedzenia Egzekutywy WKW PZPR z dnia 14 XII 1955 roku. Tamże, t. 237/VII-3 661.*
- ⁶¹ *Tamże.*
- ⁶² *Protokół z obrad V Wojewódzkiej Konferencji PZPR [...] Tamże, t. 237/VII-3 628.*
- ⁶³ *Protokół plenarnego posiedzenia WKW PZPR z dnia 18 V 1955 roku. Tamże, t. 237/VII-3 631.*
- ⁶⁴ *Charakterystyka zagospodarowania województwa w okresie Planu Sześcioletniego. Tamże, t. 237/VII-3 661.*
- ⁶⁵ *«Trybuna Mazowiecka» 31 XII 1955, nr 311.*
- ⁶⁶ *«Trybuna Mazowiecka» 19 I 1966, nr 16.*